

«Παραοικονομία»: σκέψεις και προσεγγίσεις*

Πρόσφατα το φαινόμενο της «παραοικονομίας» άρχισε να αποκτά ενδιαφέρον και στην Ελλάδα. Όπως είναι ήδη γνωστό από την διεθνή φιλολογία το φαινόμενο εμφανίζεται με μία πληθώρα ονομάτων όπως υπόγεια οικονομία, υποδόρεια, άτυπη, ανεπίσημη, παράλληλη, κρυφή, αντικανονική, σκιώδης, μαύρη κ.λπ. Στην Ελλάδα τείνει να επικρατήσει ο φορτισμένος με αρνητική έννοια όρος «παραοικονομία», ο οποίος παραπέμπει σε παράνομες δραστηριότητες ή σε κερδοσκοπία και μη παραγωγικές δραστηριότητες, ενώ η ουσία του φαινομένου αφορά κυρίως τις αντικανονικές, μη συμβατικές μορφές οικονομικών σχέσεων, από τις οποίες βέβαια δεν αποκλείονται και οι παράνομες οικονομικές δραστηριότητες.

Ανατρέχοντας στην ήδη εκτενή βιβλιογραφία παρατηρούμε ότι υπάρχει ένα πρόβλημα ορισμού του φαινομένου. Με τον ίδιο όρο συχνά νοούνται διαφορετικά πράγματα. Το πρόβλημα προκύπτει γιατί η έννοια «παραοικονομία» περικλείει ή αναφέρεται σε ένα πλήθος ανομοιογενών στοιχείων τα οποία ο καθένας αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο. Κατά συνέπεια η θεώρηση του φαινομένου θα πρέπει κατ' αρχήν να λύσει προβλήματα εννοιολογικής οριοθέτησης και κατόπιν να απαντήσει σε ερωτήματα σχετιζόμενα με την ερμηνεία, ποσοτική εκτίμηση και μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης.

Οποιαδήποτε προσέγγιση του ζητήματος προϋποθέτει την ύπαρξη ενός εννοιολογικού πλαισίου στο οποίο θα διαχωρίζονται οι διάφορες μορφές απασχόλησης, οικονομικές δραστηριότητες και παραγωγικές-εργασιακές σχέσεις, και το οποίο θα παρέχει την ευχέρεια προσδιορισμού, ποσοτικής εκτίμησης και ερμηνείας του φαινομένου. Συνοψίζουμε τα βασικά στοιχεία ενός τέτοιου πλαισίου (βλ. σχηματική απεικόνιση στον πίνακα):

Ο χρόνος απασχόλησης σε παραγωγική εργασία κατανέμεται σε αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία. Κατ' αντιστοιχία η οικονομική δραστηριότητα που αφορά στην αμειβόμενη εργασία μπορεί να διακριθεί (α) στην επίσημη οικονομική δραστηριότητα που αναφέρεται στις ισχύουσες νομοθετικές και συμβατικές ρυθμίσεις και το προϊόν της οποίας αποτυπώνεται στο ΑΕΠ και (β) στην κρυφή οικονομική δραστηριότητα που δεν καταγράφεται στο ΑΕΠ. Η τελευταία περιλαμβάνει την δραστηριότητα που αποκρύπτεται από τις δημόσιες αρχές (π.χ. φοροδιαφυγή), άλλες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται με συμβατικές ή μη συμβατικές σχέσεις εργασίας (αφανής οικονομία), καθώς επίσης και παράνομες δραστηριότητες (τοκογλυφία, διακίνηση ναρκωτικών κ.λπ.).

Το προϊόν της μη αμειβόμενης εργασίας δηλ. της αυτο-υπηρετήσης (οικιακή απασχόληση, μαστορέματα κ.λπ.) και της εθελοντικής κοινωνικής εργασίας προσδιορίζει την άτυπη οικονομία. Μόνο ένα μικρό μέρος αυτής της δραστηριότητας καταγράφεται στο ΑΕΠ κυρίως λόγω εθνοκοινοοικονομικών συμβατικοτήτων και αδυναμιών.

Η κρυφή και η άτυπη οικονομική δραστηριότητα μπορούν να χαρακτηρισθούν ως παράλληλη οικονομία και εκτός από διαφορές έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Και οι δυο αυτές μορφές είναι «μη φανερές» και σε ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες συνυπάρχουν ή και μεταλλάσσονται. Σε τέτοιες περιπτώσεις είναι δύσκολο να αναγνωρισθεί το αποτέλεσμα της κρυφής από εκείνο της άτυπης δραστηριότητας.

Βασικό συστατικό στοιχείο αυτού του πλαισίου αποτελεί η διάπλαση των συντελεστών παραγωγής (κεφάλαιο, εργασία κ.λπ.). Πρέπει δηλ. να δούμε πώς οι συντελεστές αυτοί συναρτώνται με τις διάφορες μορφές δραστηριότητας όσο και να προσπαθήσουμε να εκτιμήσουμε τις επιπτώσεις αυτών των μορφών στις παραγωγικές εργασιακές σχέσεις.

Πολλές από τις παρανοήσεις για τον ρόλο της «παραοικονομίας» που παρατηρούνται, πηγάζουν από τον τρόπο προσέγγισης του ζητήματος.

Οι προσεγγίσεις του φαινομένου της «παραοικονομίας» τείνουν να συγκεκρινώνονται σε δύο επίπεδα, σε γενικότερο (μακροοικονομικό) επίπεδο και σε μικρο-επίπεδο, χωρίς να εκθέτουν σημεία

ΠΙΝΑΚΑΣ

Κατάταξη Οικονομικών Δραστηριοτήτων

Απασχόληση		Τύπος Δραστηριότητας	
Παραγωγική	αμειβόμενη	Επίσημη	
		Παράλληλη	Κρυφή
	μη αμειβόμενη		Άτυπη
		Ανάπαυση κ.λπ..	
			εθελοντική εργασία

* Το κείμενο αυτό εκπληγεί από ευρύτερη ερευνητική προσπάθεια του υπογράφοντος για την «παραοικονομία» στην Ελλάδα.

Πίνακας βασισμένος στον J.Skolka; The Parallel Economy in Austria στο W. Gaertner και A. Wehig (Εκδ.), The Economics of the Shadow Economics: Springer-Verlag (1985).

επαφής. Έτσι οι διαπιστώσεις που προκύπτουν από τις διαφορετικές προσεγγίσεις μένουν συνήθως ασύνδετες μεταξύ τους με αποτέλεσμα να μην διαφωτίζονται σημαντικές πλευρές του ζητήματος.

Οι προσεγγίσεις που κινούνται σε μακροοικονομικό επίπεδο έχουν ως κύριο στόχο την διερεύνηση των προβλημάτων που δημιουργούνται από την ύπαρξη της παράλληλης οικονομικής δραστηριότητας (κυρίως της κρυφής) στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής και απορρέουν από την αναγνώριση της δημοσιονομικής κρίσης του κράτους προνοίας. Αυτό που κυρίως αναζητείται είναι η ποσοτική εκτίμηση της έκτασης της κρυφής οικονομίας δηλ. της οικονομικής δραστηριότητας που διαφεύγει από τις επίσημες στατιστικές. Στις προσεγγίσεις αυτές η μη ολοκληρωμένη καταγραφή και πληροφόρηση για την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών συναρτάται άμεσα με την αποτελεσματικότητα των αποφάσεων στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Επιπλέον οι προσεγγίσεις αυτές υποδεικνύουν κυρίως, αλλά όχι αποτελεσματικά, την φοροδιαφυγή σαν τον βασικότερο ερμηνευτικό παράγοντα του φαινομένου.

Αναμφισβήτητα υπάρχει θέμα ακριβούς πληροφόρησης στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής, διότι η ελλιπής πληροφόρηση για τις εξελίξεις θα οδηγήσει και σε εσφαλμένα μέτρα πολιτικής. Όμως πέρα από το υπαρκτό θέμα της πληροφόρησης, πιστεύουμε ότι ο βαθμός που θα αποδώσουν τα μέτρα πολιτικής εξαρτάται κατά πολύ από την κατεύθυνση της πολιτικής. Στην περίπτωση επεκτατικής οικονομικής πολιτικής η ύπαρξη της «παραοικονομίας» δεν διακυβεύει την επιτυχία των μέτρων. Αντίθετα, στην περίπτωση μίας περιοριστικής πολιτικής η ύπαρξη ενός τομέα της οικονομίας ο οποίος δεν καταγράφεται και κυρίως δεν ελέγχεται δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στην εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η εντεινόμενη ενασχόληση διεθνώς με την ποσοτική εκτίμηση της έκτασης της «παραοικονομίας» συμπίπτει χρονικά με την στροφή της οικονομικής πολιτικής των περισσότερων χωρών προς περισσότερο περιοριστική πολιτική.

Οι προσεγγίσεις που κινούνται σε μικρο-επίπεδο έχουν ως αντικείμενο την διερεύνηση της σχέσης της άτυπης και κρυφής οικονομικής δραστηριότητας με

την δομή και την διαδικασία της παραγωγής και της απασχόλησης και εκπηγάζουν από την θεώρηση της κρίσης του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης και αναπαραγωγής. Η προσπάθεια επικεντρώνεται στην ανάλυση των ποιοτικών κυρίως αλλαγών που συντελούνται κατά την διαδικασία αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων (κεφαλαίου) καθώς και στην μελέτη των επιπτώσεών τους στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις. Το βάρος πέφτει περισσότερο στην ερμηνεία των άτυπων και αφανών μορφών δραστηριότητας παρά σε ποσοτικές εκτιμήσεις. Ορισμένες προσεγγίσεις μάλιστα φθάνουν και στην ανάλυση αυτών των διαδικασιών σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι πολλές από τις αναλύσεις έχουν στατικό χαρακτήρα. Εξετάζουν το φαινόμενο σε μία δεδομένη χρονική στιγμή χωρίς να συνεκτιμούν την διαχρονική του εξέλιξη. Υπάρχουν σοβαροί λόγοι που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η παράλληλη οικονομία τείνει να παρουσιάζει αυξητική τάση διαχρονικά, πράγμα που φαίνεται να οφείλεται σε μονιμότερους παράγοντες (πτωτική τάση του κόστους των κεφαλαιουχικών αγαθών λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης) και σε συγκυριακούς παράγοντες (οικονομική κρίση). Εξάλλου το γεγονός ότι το φαινόμενο παρουσιάστηκε στις ανεπτυγμένες χώρες κυρίως μετά την οικονομική κρίση του '70 δεν σημαίνει ότι σε άλλες χώρες με διαφορετικά χαρακτηριστικά, όπως η Ελλάδα, δεν προϋπήρχε με άλλες μορφές σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση απ' ό,τι σήμερα. Γι' αυτό η διαχρονική μελέτη του φαινομένου στην Ελλάδα παρουσιάζει πρόσθετο ενδιαφέρον.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω θα προδούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις που προκύπτουν από την ανάγνωση της πρόσφατης μελέτης του καθηγητή κ. Π. Παυλόπουλου «*Η Παραοικονομία στην Ελλάδα: Μία πρώτη ποσοτική οριοθέτηση*, IOBE, Αθήνα 1987». Πιστεύουμε ότι οι παρατηρήσεις αυτές, χωρίς να συνιστούν μία ολοκληρωμένη παρουσίαση-βιβλιοκρισία, θα συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση του ζητήματος και της σημασίας του.

Αναμφισβήτητα η μελέτη αυτή αποτελεί θετική συμβολή στην ανάλυση της σύγχρονης Ελληνικής Οικονομίας και έρχεται να προστεθεί στον δυστυχώς περιο-

ρισμένο κατάλογο δοκιμών και μελετών πάνω στα προβλήματα της σημερινής Ελληνικής πραγματικότητας. Ενώ σε άλλες χώρες υπάρχουν ήδη αρκετές μελέτες που πραγματεύονται το φαινόμενο της παραοικονομίας, η μελέτη αυτή είναι η πρώτη στην Ελλάδα που επιχειρεί με συστηματικό τρόπο μία ποσοτική εκτίμηση της «παραοικονομίας» στην χώρα μας, το μέγεθος της οποίας υπολογίζεται σε 28.5% του ΑΕΠ για το 1984. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι σε ανυπόγραφο άρθρο στην «ΕΠΙΛΟΓΗ» του Φεβρουαρίου 1986, παρουσιάστηκε μία άλλη ποσοτική εκτίμηση του μεγέθους της «παραοικονομίας» στην Ελλάδα που για το 1982 αντιστοιχούσε στο 10% του ΑΕΠ, την οποία δεν είμαστε σε θέση να σχολιάσουμε εφόσον δεν περιγράφεται αναλυτικά η μεθοδολογία υπολογισμού.

Όσον αφορά στη μελέτη του κ. Παυλόπουλου, ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η προσπάθεια του συγγραφέα να εκτιμήσει το μέγεθος της «παραοικονομίας» κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, η οποία επιπλέον μας παρέχει αρκετό πληροφοριακό υλικό για περαιτέρω εμβάθυνση σ' αυτή την terra incognita της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Επιπλέον, η λεπτομερής παρουσίαση της μεθοδολογίας, η ακριβής διατύπωση των υποθέσεων και η αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της μελέτης, μας δίνει την ευχέρεια να εντοπίσουμε πιθανά προβλήματα και να προτείνουμε βελτιώσεις.

Η μελέτη επιμερίζει την συνολική οικονομική δραστηριότητα στην επίσημη οικονομία, την άτυπη και την παραοικονομία (κρυφή οικονομία κατ' αναλογία προς την κατάταξη στον πίνακα που παραθέσαμε), η οποία περιλαμβάνει στατιστικά λάθη και αδυναμίες των Εθνικών Λογαριασμών. Στη συγκεκριμένη μελέτη, το μέγεθος που ορίζεται και εκτιμάται ως παραοικονομία δεν περιλαμβάνει την άτυπη οικονομία για λόγους στατιστικής αδυναμίας ως αντικείμενο μετρήσεως (εθνικολογιστικοί ορισμοί και συμβατικότητες).

Όμως στην πραγματικότητα τα όρια μεταξύ άτυπης οικονομίας και «παραοικονομίας» (κρυφής οικονομίας) δεν είναι τόσο ευκρινή σε κάποιους κλάδους της οικονομίας, αλλά είναι απολύτως αναγκαίο να καταβληθεί προσπάθεια για τον διαχωρισμό των δύο μορφών δραστηριότητας. Και ενώ ο στόχος της μελέτης εί-

ναι η εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας, δεν διευκρινίζεται πάντοτε αν το μέγεθος αυτό συνεκτιμάται με την άτυπη οικονομία χωρίς να διαχωρίζονται οι δύο μορφές, αν δηλ. στην ουσία εκτιμάται η παράλληλη οικονομία. Για παράδειγμα, στην ποσοτική εκτίμηση του εισοδήματος που δημιουργείται από την παραοικονομία στον τομέα της κατασκευαστικής δραστηριότητας ιδιωτικών κατοικιών (όπ.π. σελ. 111), δεν διευκρινίζεται αν συνυπολογίζεται και το εισόδημα που προκύπτει από την προσφορά των υπηρεσιών του νοικοκυριού (άτυπη οικονομία), η οποία για τα Ελληνικά δεδομένα θεωρούμε ότι είναι ουσιαστική. Σημειώνουμε ότι πρόσφατη μελέτη για την Αυστρία υπολογίζει την συνεισφορά των ιδιοκτητών στην ανέγερση ιδιωτικών κατοικιών στο 40% της παράλληλης οικονομίας.

Είναι γεγονός πως, αναφορικά με τις ποσοτικές εκτιμήσεις της «παραοικονομίας» σε διάφορες χώρες, υπάρχουν αμφισβητήσεις για την ακρίβεια των υπολογισμών. Πέρα από τα προβλήματα και τις συγχύσεις που υπάρχουν γύρω από τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «παραοικονομίας» οι αμφιβολίες απορρέουν και από τις διαφορετικές μεθόδους υπολογισμού που εφαρμόζονται. Ας σημειωθεί ότι οι ποσοτικές αυτές μετρήσεις για τις διάφορες χώρες καλύπτουν ένα αρκετά ευρύ φάσμα μεγεθών. (π.χ. για την Μ. Βρετανία κυμαίνονται από 1,0-16,2% του ΑΕΠ, Ιταλία 10-30,8%, Η.Π.Α. 4,0-33,0%). Η εμπειρική εκτίμηση για την Ελλάδα κυμαίνεται από 10-28,6% όπως προσδιορίζεται από τις υπάρχουσες μελέτες.

Οι έμμεσες μέθοδοι, οι οποίες προσπαθούν να προσδιορίσουν την έκταση της «παραοικονομίας» από τα «ίχνη» που αφήνει σε διάφορα οικονομικά μεγέθη, επικρίνονται για τις ισχυρές παραδοχές που χρησιμοποιούν. Οι άμεσες μέθοδοι (ερωτηματολόγια κ.λπ.) επικρίνονται για την διάσταση μεροληπτικότητας που εμπεριέχουν. Το ζήτημα συγχέεται περισσότερο από τις ποικίλες εκτιμήσεις συνήθως «αγνώστων στοιχείων» που κυκλοφορούν συνεχώς στον καθημερινό τύπο οι οποίες ενίοτε εκλαμβάνονται ως σοβαρές στατιστικές εκτιμήσεις.

Η μελέτη του κ. Παυλόπουλου για να παρακάμψει τις ισχυρές παραδοχές των έμμεσων μεθόδων εκτίμησης και προφανώς την μεροληψία των άμεσων μεθόδων, «ακολουθεί τον ασφαλή δρόμο της εθνι-

κολογιστικής πρακτικής» (όπ.π. σελ. 20), και υπολογίζει το διαφυγόν εισόδημα σε επίπεδο κλάδων ή τομέων.

Όμως η μεθοδολογία που ακολουθείται δεν παρουσιάζεται απαλλαγμένη από επιμέρους (μικρότερες) παραδοχές εφόσον δεν επιζητείται πάντοτε η άντληση πληροφοριών από ειδικές έρευνες για συγκεκριμένα ζητήματα (τομείς ή κλάδους οικονομικών δραστηριοτήτων), με αποτέλεσμα να αδυνατίζει η αξιοπιστία των ποσοτικών εκτιμήσεων. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις ζητούμενα της έρευνας σχεδόν λειτουργούν ως αρχικές παραδοχές-αφετηρίες (π.χ. τζίρος ζαχαροπλαστέων, όπ.π., σελ. 135). Επίσης στον υπολογισμό της προστιθέμενης αξίας που δημιουργείται από ένα τυπικό κατάστημα «επισκευών αυτοκινήτων» (όπ.π., σελ. 107) συνυπολογίζεται η προστιθέμενη αξία που προέρχεται από την παραοικονομία και την άτυπη οικονομία (δηλ. την παράλληλη οικονομία), ενώ η παραδοχή ότι το 10% της συνολικής προστιθέμενης αξίας προέρχεται από την (άτυπη) απασχόληση των ιδιοκτητών αυτοκινήτων (μαστορέματα), είναι ακριβώς ένα από τα ζητούμενα.

Αναρωτιέται κανείς κατά πόσο οι άμεσες μεθοδολογίες για την εκτίμηση της «παραοικονομίας» που χρησιμοποιούν επιμέρους (μικρότερες) παραδοχές σε μεγάλη έκταση οδηγούν σε περισσότερο αξιόπιστα αποτελέσματα απ' ότι αυτές που βασίζονται σε μία ισχυρή παραδοχή των έμμεσων μεθόδων.

Αναφορικά με τις υιοθετηθείσες επιμέρους παραδοχές, θέλουμε να παρατηρήσουμε ότι ανάλογα με την ακρίβεια των υποθέσεων μεταβάλλεται και η εκτίμηση της κατά κλάδο διάρθρωσης των εστίων της «παραοικονομίας» με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται η εικόνα της πραγματικής κατάστασης. Για παράδειγμα, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι στο χώρο της μεταποίησης η μελέτη του κ. Παυλόπουλου παρουσιάζει περιορισμένη έκταση κρυφής οικονομικής δραστηριότητας, πράγμα που κατά κύριο λόγο οφείλεται στις σχετικές παραδοχές. Ενώ υπάρχουν έρευνες που δείχνουν ότι τμήμα της παραγωγής σε βασικούς κλάδους της Ελληνικής βιομηχανίας και μάλιστα εξαγωγικούς (ένδυση, υπόδηση, δέρμα, γούνες κ.λπ.) υλοποιείται σε μεγάλο βαθμό με μη συμβατικές μορφές παραγωγής και εργασιακών σχέσεων (αφανής οικονομία).

Οπωσδήποτε μια τέτοια ανάλυση κα-

τά κλάδο είναι περισσότερο χρήσιμη από μια εξέταση της «παραοικονομίας» για την συνολική οικονομία. Η ανάλυση όμως είναι ανεπαρκής διότι δεν προχωρεί στην διάκριση των διαφορετικών μορφών «παραοικονομίας» οι οποίες εμφανίζονται στις συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες. Η διάκριση αυτή είναι απαραίτητη δεδομένου ότι η «παραοικονομία» δεν παρουσιάζει ομοιομορφία ως προς τα συστατικά της, αλλά περιλαμβάνει ποιοτικά διαφορετικά στοιχεία τα οποία εκδηλώνονται για διαφορετικούς λόγους και έχουν διαφορετικές κοινωνικές προεκτάσεις (γιατί άλλη βέβαια η «παραοικονομία» των επιχειρήσεων, άλλη των εργαζομένων, άλλη των αυτοαπασχολούμενων και άλλο το σφάλμα που οφείλεται στις ατέλειες των Εθνικών Λογαριασμών). Και αυτό συμβαίνει ανεξαρτήτως αν η τελική επίπτωση, λ.χ. στον κρατικό προϋπολογισμό, μπορεί να είναι η ίδια.

Σχετικά με το αν πρέπει να περιλαμβάνονται οι «παράνομες» δραστηριότητες (δηλ. τοκογλυφία, ναρκωτικά, λαθρεμπόριο κ.λπ.) στο ΑΕΠ ή στην «παραοικονομία», το ζήτημα παραμένει ανοικτό όπως παραδέχεται και ο συγγραφέας. Θεωρούμε ότι είναι παρακινδυνευμένο και σαφώς κλονίζει την αξιοπιστία των εκτιμήσεων το να επιχειρείται ο συνυπολογισμός των «παράνομων» δραστηριοτήτων στο ΑΕΠ και την «παραοικονομία» με τέτοια ευκολία που ενέχει μεγάλο βαθμό αυθαίρεσας και μάλιστα την στιγμή που προτείνονται στην διεθνή βιβλιογραφία πιο εκλεπτυσμένοι τρόποι ποσοτικοποίησης αυτών των δραστηριοτήτων.

Αν δεν περιληφθεί το «παραεμπόριο» δηλ. οι «παράνομες» δραστηριότητες στην εκτίμηση της «παραοικονομίας», τότε το μέγεθος της «παραοικονομίας» μειώνεται από 30% περίπου (για την ακρίβεια 28,6%) σε 25% του ΑΕΠ. Και βέβαια άλλη η αίσθηση που δημιουργεί το μέγεθος του 1/4 και άλλο το εντυπωσιακότερο μέγεθος του 28,6% δηλ. κοντά στο 1/3, και το οποίο μάλιστα εξογκώθηκε αυθαίρετα σε πρόσφατο κύριο άρθρο έγκριτης πρωινής εφημερίδας που αναφερόταν στο βιβλίο του κ. Παυλόπουλου σε 35%.

Τέλος σχετικά με την λειτουργία και τις εντυπώσεις που αφήνει η μελέτη στο ευρύτερο κοινό οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι κάποιοι σχολιαστές φαίνεται ότι δεν διάβασαν την μελέτη με την απαιτούμενη προσοχή ή διάβασαν μόνο τα συ-

Έλεα πτερόεντα

μπεράσματα, τα οποία έσπευσαν να προβάλλουν με τον δικό τους τρόπο, αγνοώντας την προσεκτικά ομολογουμένως διευκρίνιση του συγγραφέα στον πρόλογο του βιβλίου, ότι «τα συμπεράσματα πολιτικής τα οποία διατυπώνονται, ως συναγόμενα από την μελέτη, αποτελούν προφανώς προσωπικές αξιολογήσεις και κατ' αναλογία εφαρμογές εμπειρικών διαπιστώσεων άλλων χωρών, χωρίς να αποτελούν εμπειρικές επιβεβαιώσεις υπο-

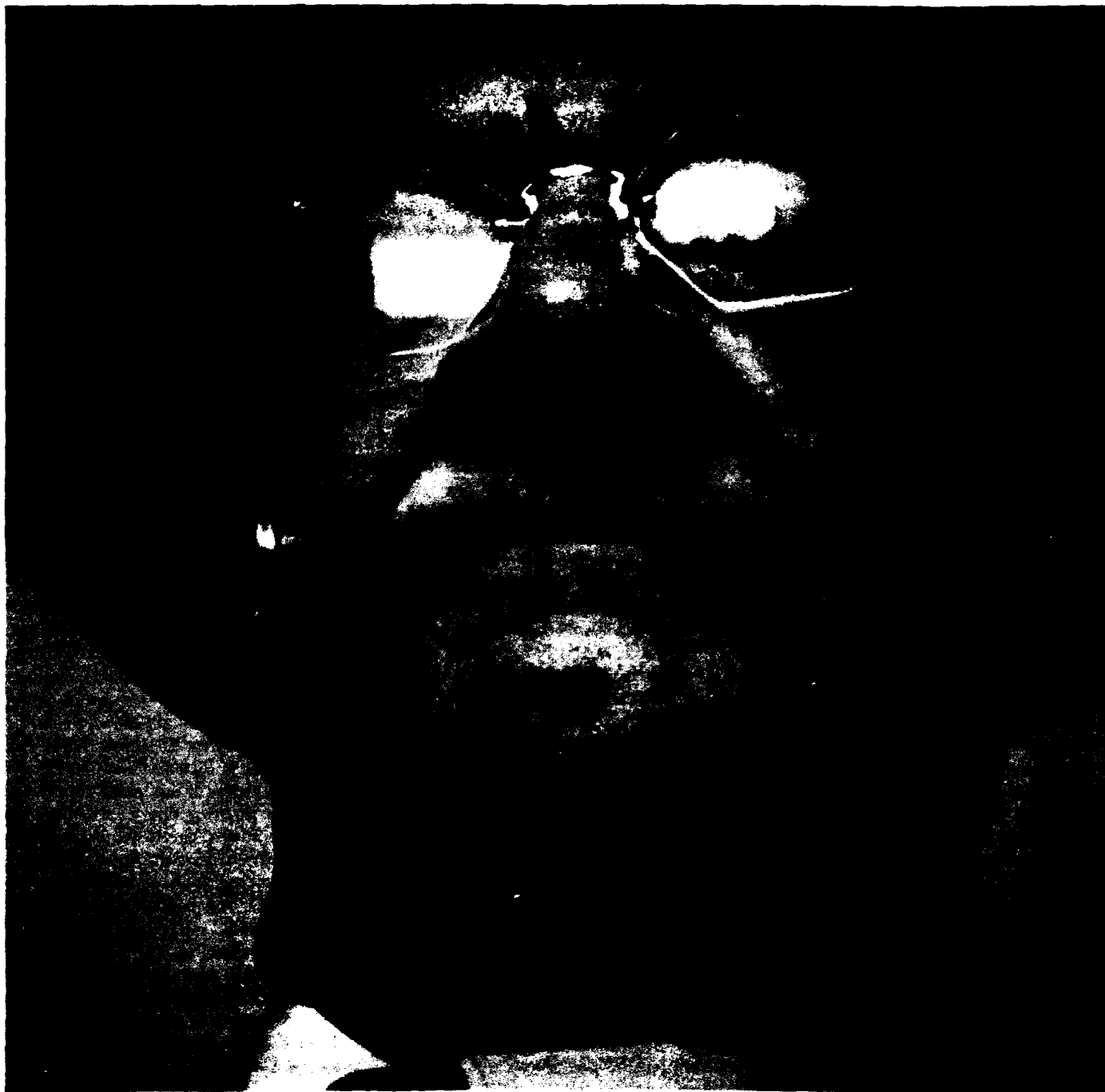
θέσεων». Έτσι, υποθέτουμε, εξηγείται η επιφανειακή αντιμετώπιση του ζητήματος, η απλοϊκή ταύτιση της παραοικονομίας με την φοροδιαφυγή, η προβολή του δημόσιου τομέα σαν κύριο αίτιο του κακού και η τάση για διογκωμένες εκτιμήσεις για το μέγεθος της «παραοικονομίας» που φτάνουν το 30-60% του ΑΕΠ.

Ίσως όλα αυτά εντάσσονται σε μία γενικότερη επικρατούσα τάση για αφορισμούς παρά για ψύχραιμες αναλύσεις

που θα οδηγήσουν στην κατανόηση και ερμηνεία αυτών των φαινομένων και στην συναγωγή συμπερασμάτων ουσίας. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι η «παραοικονομία» δεν είναι πρόβλημα στατιστικών αποκλίσεων ή ένα απλό ταμειακό ζήτημα, αλλά πολύμορφο οικονομικό-κοινωνικό φαινόμενο.

Σεπτ. 1987

Σαράντης Λώλος

Αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και νέες μορφές αστικοποίησης

(Changin Labour Processes and New Forms of Urbanization)

Παρουσίαση σεμιναρίου

Σάμος, 31 Αυγούστου – 5 Σεπτεμβρίου

Από τις 31 Αυγούστου ως τις 5 Σεπτεμβρίου έγινε στο Πυθαγόριο της Σάμου το τρίτο στη σειρά των σεμιναρίων με αντικείμενο τις σχέσεις κοινωνίας και χώρου, που οργανώνουν κάθε δυο χρόνια η συντακτική επιτροπή του περιοδικού ΠΟΛΗ και ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ και ο Τομέας Πολεοδομικού και Χωροταξικού Προγραμματισμού και Σχεδιασμού του ΑΠΒ. Αρχίζει έτσι να δημιουργείται μια παράδοση που πέρα από τη σημασία της για τον ελληνικό χώρο, στον οποίο αυτό που λείπει συχνά από τέτοιες προσπάθειες είναι η συστηματικότητα και η συνέχεια, έχει και διεθνείς διαστάσεις. Απ' αυτή την άποψη ήταν χαρακτηριστική η ποιοτική και ποσοτική σημασία των ξένων συμμετοχών στο σεμινάριο στο οποίο παρουσιάστηκαν 14 ξένες εισηγήσεις και 10 ελληνικές ενώ οι συμμετοχές έφθασαν περίπου τις 70.

Το σεμινάριο είχε τον τίτλο «Αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και νέες μορφές αστικοποίησης», το δε γενικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφονταν οι επιμέρους προβληματικές ήταν οι διαδικασίες υπέρβασης της κρίσης του «φορντισμού». Οι περισσότερες εισηγήσεις και παρεμβάσεις είτε περιείχαν ρητές αναφορές στην ανάλυση του φορντισμού από τη σχολή της θεωρίας της «ρύθμισης» (regulation) είτε βασιζόνταν σε σχετικά συγγενείς αναλύσεις. Όπως παρουσιάστηκε και στο σεμινάριο (Leborgne – Lipietz)¹, ο φορντισμός αναφέρεται στο μοντέλο ανάπτυξης που χαρακτήρισε το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου και που στην «κεντρική» εκδοχή μπορεί να περιγραφεί ως σύμπλεγμα τριών στοιχείων:

- ενός τρόπου οργάνωσης της εργασίας που βασίζεται στον ταιλορισμό και την εκμηχάνιση
- ενός εντατικού καθεστώτος συσσώρευσης που χαρακτηρίζεται από τη μικροοικονομική ισορροπία των τομέων παρα-

γωγής μέσω παραγωγής και παραγωγής μέσω κατανάλωσης

- ενός τρόπου ρύθμισης με κύρια στοιχεία τις κείνσιανές πολιτικές και το κράτος προνοίας

Αν και η προσέγγιση αυτή χαρακτηρίζεται ακόμα από εννοιολογικά και θεωρητικά προβλήματα, δείχνει μεγαλύτερες δυνατότητες ερμηνείας της κρίσης και των αντιφατικών, σε πρώτη εντύπωση, εξελίξεων της τελευταίας δεκαετίας, τόσο από τις θεωρίες του μονοπωλιακού καπιταλισμού και της εξάρτησης όσο και από τις κείνσιανές, νεοκλασικές και νεοφιλελεύθερες αναλύσεις. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι, έστω κι αν είναι νωρίς για να μιλήσει κανείς για τη δημιουργία ενός νέου κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος, παρόμοιες και συγκλίνουσες προβληματικές είναι ιδιαίτερα επίκαιρες στον διεθνή χώρο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πρόσφατου συνεδρίου με το θέμα «Τεχνολογία, αναδιάρθρωση και αστική και περιφερειακή ανάπτυξη», της International Sociological Association (Ντουμπρόβνικ, Ιούνιος 1987) όπου το γενικότερο θεωρητικό κλίμα παρέπεμπε σε ανάλογες με το σεμινάριο της Σάμου αναλύσεις τόσο για την κρίση όσο και για τις στρατηγικές για την υπέρβασή της με επίκεντρο τις *ενέλκτες μορφές συσσώρευσης, τις νέες τεχνολογίες και την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου* σε παγκόσμια κλίμακα.

Στο παραπάνω γενικό πλαίσιο, η πλειοψηφία των εισηγήσεων θα μπορούσε να ενταχθεί σε δύο κύριους θεματικούς άξονες: *τη γεωγραφία της βιομηχανίας και τις αγορές εργασίας*.

Στην πρώτη περίπτωση, το κεντρικό ζήτημα ήταν οι νέες τάσεις χωροθέτησης και γεωγραφικής ολοκλήρωσης του βιομηχανικού κεφαλαίου που χαρακτηρίζονται: α) από τους μετασχηματισμούς του μεταπολεμικού παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας, β) από την εμφάνιση μορφών γεωγραφικής οργάνωσης που είναι πιο πολύπλοκες από το σχήμα «κέντρο-περιφέρεια», τουλάχιστον στην άκαμπτη διχοτομική εκδοχή του και, γ) από τη συνύπαρξη φαινομένων συγκέντρωσης και διασποράς τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο. Οι εξελίξεις αυτές θέτουν προφανώς σε αμφισβήτηση τόσο την αντίληψη της άνισης ανάπτυξης ως διαδικασίας που αναπόφευκτα αναπαράγει, έστω με διαφοροποιούμενο περιεχόμενο, το ίδιο κατά βάση

σχήμα γεωγραφικών ανισοτήτων όσο και τις νεοκλασικές θεωρίες της χωρικής ισορροπίας για τις οποίες η διαφοροποίηση των γεωγραφικών δομών μπορεί να νοηθεί μόνο ως προσωρινό, ενδιάμεσο στάδιο μιας πορείας ομογενοποίησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε στο επίπεδο αυτό η εισήγηση των Scott και Storper. Παράλληλα με μία ανάλυση της γεωγραφίας των βιομηχανιών υψηλής τεχνολογίας, η εισήγηση διατύπωνε μια γενικότερη θεωρία των μηχανισμών της βιομηχανικής χωροθέτησης βασισμένη στους δυο παρακάτω ερμηνευτικούς παράγοντες:

α) Η διεύρυνση του καταμερισμού της εργασίας μέσω της κάθετης διάσπασης της παραγωγικής διαδικασίας (μετατροπή των εσωτερικών ως προς την μονάδα παραγωγής φάσεων του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας σε εξωτερικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών εργοστασίων ή και επιχειρήσεων) οδηγεί κατά περίπτωση σε διαφορετικά γεωγραφικά αποτελέσματα: χωρική συνάθροιση που η έντασή της είναι συνάρτηση του βαθμού στον οποίο το κόστος των διαβιομηχανικών συναλλακτικών σχέσεων είναι γεωγραφικά εξαρτημένο· δυνατότητα διασποράς ή αναχωροθέτησης σε ένα ευρύ φάσμα εναλλακτικών θέσεων που σχηματίζουν νέες μακρο-περιφερειακές ζώνες ανάπτυξης, στην περίπτωση διαδικασιών παραγωγής που τυποποιούνται και που τείνουν να καθιστούν τις εξωτερικές διασυνδέσεις λιγότερο κρίσιμες.

β) Παράλληλα, σημαντικές αλλά πολύπλοκες επιπτώσεις έχει η δημιουργία μεγάλων τοπικών αγορών εργασίας στις περιοχές βιομηχανικής ανάπτυξης. Η συγκέντρωση των δυο κύριων κατηγοριών εργατικού δυναμικού (επιστήμονες και τεχνικοί υψηλού επιπέδου, φθηνή μισθωτή εργασία) λειτουργεί μεν ως μηχανισμός γένεσης εξωτερικών οικονομιών αλλά από ορισμένες απόψεις έχει και αντίθετες συνέπειες είτε για πολιτικούς και θεσμικούς λόγους (ανάπτυξη του συνδικαλισμού, αυστηρότεροι έλεγχοι και κανονισμοί κλπ.) είτε λόγω της δημιουργίας μιας ποικιλίας εξωτερικών δυσ-οικονομιών συνάθροισης.

Ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία αυτής της προσέγγισης είναι ότι χωρίς να καταφεύγει στον γεωμετρικό φορμαλισμό των παραδοσιακών μοντέλων της χωρικής οικονομίας ενσωματώνει έναν διαφοροποιημένο σχετικό χώρο στο επίκεντρο της λογικής της χωροθέτησης, η ο-

ποία παύει να νοείται απλώς ως τελική πράξη προβολής σε ένα αδρανή χώρο μιας κατά βάση α-χωρικής οικονομικής διαδικασίας. Λιγότερο ή περισσότερο, μια τέτοια-μεθοδολογική προσπάθεια υπήρχε και σε άλλες εισηγήσεις που το επίπεδο της ανάλυσής τους δεν εντοπιζόταν στις χωροθετικές δυνάμεις που ενεργούν στο επίπεδο της επιχείρησης ή της παραγωγικής μονάδας αλλά στις σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων και στις υπό διαμόρφωση νέες βιομηχανικές χωρικές δομές. Όσον αφορά το πρώτο θέμα, που παραπέμπει στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, το κύριο νέο φαινόμενο είναι η αύξηση της σημασίας των υπεργολαβικών δικτύων, ενδιάμεσης μορφής ολοκλήρωσης ανάμεσα στην αγορά και στην συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Το φαινόμενο συνδέεται με την ευέλικτη συσσώρευση και έχει σημαντικές χωρικές επιπτώσεις προς την κατεύθυνση της διασποράς και της αποκέντρωσης (Walker, Hudson) ενώ έχει άμεση σχέση με τις εξελίξεις στις αγορές εργασίας (Λεοντίδου).² Όσον αφορά, από την άλλη πλευρά, τις χωρικές δομές που προκύπτουν από τη σύζευξη των νέων τάσεων με τις προϋπάρχουσες γεωγραφικές πραγματικότητες (Leborgne - Lipietz), τα κύρια φαινόμενα στο διαπεριφερειακό και ενδοπεριφερειακό επίπεδο είναι οι εκτεταμένες αποβιομηχανοποιημένες περιοχές παράλληλα με τις χωρικές εκφράσεις των νέων κυρίαρχων βιομηχανικών κλάδων - τεχνολόγοι (technopolis), διάδρομοι ανάπτυξης (developmental corridors), νεο-αστικοποιούμενες ζώνες κλπ. - (Κομνηνός - Σεφερτζή, Ascher, Maskell). Ας σημειωθεί ότι στο επίπεδο του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας η κύρια εξέλιξη στην ίδια περίοδο είναι η διάσπαση της περιφέρειας σε ομάδες χωρών με τελείως διαφορετικές αναπτυξιακές τροχιές (Νέες Βιομηχανικές Χώρες, νέες απο-βιομηχανοποιημένες χώρες, παραδοσιακός «τριτοκοσμικός» προσανατολισμός στις εξαγωγές πρώτων υλών, εξαγωγές σε κλάδους εντάσεως εργασίας σε συνδυασμό με την αναβίωση ενός «άγριου» ταιηλορισμού κλπ.).

Ο δεύτερος θεματικός άξονας του σεμιναρίου ήταν οι μεταβολές στην αγορά εργασίας - αύξηση της ανεργίας και αλλαγές στον χαρακτήρα της, αλλαγές στις εργασιακές διαδικασίες και στις συνθήκες δουλειάς, «άτυπος» τομέας κλπ. (Hudson) και οι επιπτώσεις τους στην χωρο-

κοινωνική οργάνωση. Μία σχεδόν γενική θέση υπήρξε η αύξηση της σημασίας της διάβρωσης των αγορών εργασίας ως παράγοντα χωροθέτησης - κάτι που απετέλεσε ένα συνδυαστικό κρίκο με τον πρώτο άξονα. Ωστόσο το συγκεκριμένο περιεχόμενο του μηχανισμού σύνδεσης των δύο φαινομένων διαφέρει σημαντικά ανάλογα με τον κλάδο και το γενικότερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο (Κανκαλάς). Στην περίπτωση των δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας πρόκειται κυρίως για την εξάρτηση από ένα εργατικό δυναμικό υψηλής ειδίκευσης - κάτι που με τη σειρά του θέτει μια σειρά από θέματα. Ιδιαίτερα πρέπει να αναφερθεί η ανάκτηση από την πόλη ενός κεντρικού ρόλου στη διαδικασία ολοκλήρωσης της παραγωγικής δραστηριότητας (Cook), ρόλου που κατά τις τελευταίες δεκαετίες έτεινε όλο και περισσότερο να αναλαμβάνεται είτε από χωρικές δομές υπεραστικής κλίμακας είτε από όχι άμεσα χωρικές μορφές οργάνωσης. Το νέο στοιχείο είναι ότι ο ρόλος αυτός, που επιστημονήθηκε και από εισηγητές που κινήθηκαν κυρίως στο πεδίο της βιομηχανικής γεωγραφίας (Walker), δεν βασίζεται πλέον σε εξωτερικές οικονομίες που προέρχονται από διαβιομηχανικές σχέσεις ή σε οικονομίες κλίμακας αλλά στην ύπαρξη ενός οικιστικού περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας το οποίο είναι σε θέση να έλξει τα στρώματα των επιστημόνων και των ειδικευμένων τεχνικών (Ascher). Η αλλαγή αυτή συνεπάγεται ότι στη μεταφορτιστική γεωγραφία της παραγωγής δεν είναι κατ' ανάγκη η μεγάλη πόλη ή το παραδοσιακό βιομηχανικό κέντρο που θα αποτελούν τους κύριους πόλους έλξης, κάτι που έχει σημαντικές συνέπειες για την ανάπτυξη, περιφερειακή ή συνολική, και τις αντίστοιχες πολιτικές.

Στην περίπτωση λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (ή διαδικασιών αναδιάρθρωσης που δεν αφορούν δραστηριότητες αιχμής) ο χωροθετικός ρόλος της αγοράς εργασίας δεν συνδέεται με την ύπαρξη δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης αλλά με αυτό καθ' εαυτό το γεγονός της αυξανόμενης διάσπασής της. Στο πλαίσιο αυτού που ονομάστηκε *περιφερειακή διαδικασία αναδιάρθρωσης* του κεφαλαίου (Χατζημιχάλης - Βαϊού) - αλλά χαρακτηρίζει σε διάφορους βαθμούς και τις νεοκτικές κοινωνίες (Δεδουσόπουλος - Σακέλλης) - ο κατακεραματισμός της αγοράς εργασίας σε υπο-αγορές που δεν προσδιο-

ρίζονται μόνο από διαφορές στην τεχνολογία ή τη διαδικασία εργασίας αλλά από σχέσεις που βασίζονται στο φύλο, την εθνικότητα, την θρησκεία ή την περιοχή κατοικίας παράγει νέες ανισότητες και αντιθέσεις που αποκτούν αυξανόμενη σημασία ως «συνθήκη ύπαρξης» των καπιταλιστικών σχέσεων όχι μόνο στο οικονομικό αλλά και στο πολιτικό επίπεδο, στο μέτρο που συμβάλλουν στη δημιουργία διαιρέσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους και στον προσανατολισμό τους σε εξατομικευμένες (ή, θα λέγαμε, και συντεχνιακές) προσπάθειες αντιμετώπισης της κρίσης.

Ένα δεύτερο θέμα σχετικό με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας υπήρξε η ανάπτυξη του «άτυπου τομέα» (informal sector), φαινόμενο με εξαιρετικά ευρεία διάδοση σε διεθνή κλίμακα αλλά και πάλι με σαφώς διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά ανάλογα με τις συγκεκριμένες συνθήκες. Μια πρώτη κύρια διαφορά είναι ότι ο άτυπος τομέας εμφανίζεται στις αναπτυγμένες χώρες μετά την κρίση της δεκαετίας του '70 (ανακόπτοντας μακροχρόνιες και προχωρημένες διαδικασίες μισθωτοποίησης και προλεταριοποίησης) ενώ αποτελεί μια πολύ πιο παλιά και γνωστή πραγματικότητα στις περιφερειακές ή ημι-περιφερειακές κοινωνίες (Λεοντίδου). Θα προσθέσουμε ωστόσο ότι η ανάλυση του φαινομένου πρέπει να προχωρήσει ακόμα περισσότερο τόσο στις αναπτυγμένες κοινωνίες όσο και στην παλιά περιφέρεια στην οποία ο άτυπος τομέας καλύπτει καταστάσεις εξαιρετικά διαφορετικές (πρβλ. για παράδειγμα τις εξαγωγικές βιομηχανίες ορισμένων τριτοκοσμικών χωρών του «άγριου ταιηλορισμού», την ιδιοποίηση αστικών γαιοπροσόδων από τα μεσοστρώματα ή την απλήρωτη γυναικεία απασχόληση στη γεωργία (Garcia-Ramon - Canoves). Θα σημειώσουμε ιδιαίτερα στο σημείο αυτό τις πολύπλοκες διασυνδέσεις, στις συνθήκες αυτού που θα μπορούσε περιγραφικά να χαρακτηριστεί ως ευρωπαϊκή «ημι-περιφέρεια» (Ελλάδα, Πορτογαλία, ορισμένες περιοχές της Ιταλίας και της Ισπανίας), ανάμεσα στην παραοικονομία, τον ενδοοικογενειακό καταμερισμό της εργασίας και την αδυναμία του κράτους πρόνοιας (Vinay, Μαλούτας - Οικονόμου, Garcia - Ramon - Canoves).

Θα κλείσουμε με δυο τελευταίες παρατηρήσεις. Ένας σαφής ευρωκεντρισμός στις εισηγήσεις και στις συμμετοχές είχε

ως συνέπεια ότι ενώ τα γενικότερα θεωρητικά σχήματα για τις πιο αναπτυγμένες χώρες είχαν και επαρκή πραγματολογική κάλυψη, οι προσπάθειες θεωρητικοποίησης των εξελίξεων στις πιο περιφερειακές ζώνες παρέμειναν στο στάδιο των υποθέσεων εργασίας όταν δεν έλειπαν τελείως. Είναι ωστόσο γεγονός ότι αυτή η αδυναμία δεν αφορά και αυτό που ονομάσαμε πιο πάνω ευρωπαϊκή ημιπεριφέρεια. Παράλληλα, υπήρχε ένας σχετικός υπερτονισμός της οικονομικής διάστασης των διαδικασιών χωρικής αναδιάρθρωσης (σχέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων / ανταγωνισμός και σχέσεις κεφαλαίου – εργασίας) και μια αντίστοιχη σχετική έλλειψη αναλύσεων του ρόλου του κράτους στις εξελίξεις αυτές. Έχει ενδιαφέρον πάντως ότι στο ζήτημα αυτό στράφηκε η προσοχή αρκετών ελληνικών εισηγήσεων. Έτσι, τονίστηκε ο ενεργητικός ρόλος του κράτους στην συγκρότηση των αγορών εργασίας, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας χωρικής ολοκλήρωσης με στόχο τη ρύθμιση και την ενίσχυση της συσσώρευσης σε διάφορα γεωγραφικά επίπεδα (Καυκάλος), παρουσιάστηκε μια συγκεκριμένη ανάλυση του βαθμού κατά τον οποίο οι αγορές εργασίας διαφοροποιούνται στο επίπεδο του νομού και των θεσμικών και πραγματικών δυνατοτήτων ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων από το κεντρικό κράτος, τη νομαρχία και την τοπική αυτοδιοίκηση (Γετίμης) και διερευνήθηκε η σχέση μεταξύ των Βιομηχανικών Περιόχων και της γεωγραφικής κατανομής των μεταποιητικών μονάδων (Παπαμίχης – Τσουλουβής).

Αθήνα, Σεπτέμβριος 1987
Θωμάς Μαλούτας
Δημήτρης Οικονόμου

1. Οι παραπομπές σε παρένθεση παραπέμπουν στις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο σεμινάριο.
2. Σχετικά έξω από τα κύρια θέματα του σεμιναρίου αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα –και αμφιλεγόμενη– ήταν η εισήγηση του Α. Sayeg. Υπογραμμίζοντας α) ότι η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών δομών δεν γίνεται μόνο στο επίπεδο των σχέσεων κεφαλαίου – εργασίας αλλά συνδέεται καθοριστικά και με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (κάτι που παρέμεινε άμεσα στην κυριαρχία της εμπορευματικής παραγωγής και στο ρόλο της αγοράς ως μηχανισμού σύνδεσης των επί μέρους παραγωγικών μονάδων) και β) τις δυσκολίες αντικατάστασης του τελευταίου από κάποια εναλλακτική και ανώτερη μορφή, αναφέρθηκε στις

συνέπειες αυτής της θέσης για την φύση των κοινωνιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και στην πρόσφατη συζήτηση για τον «πραγματοποιήσιμο σοσιαλισμό» («feasible socialism») στη New Left Review.

Πρώτη ευρωπαϊκή συνάντηση «Αποασυλοποίηση και επαγγελματική αποκατάσταση στον ψυχιατρικό τομέα: εμπειρίες και προοπτικές»

Σύντομο ιστορικό

Το συνέδριο που οργανώθηκε στη Λέρο, την 3η, 4η και 5η Μαΐου 1987, έλαβε χώρα τον τρίτο χρόνο της πενταετούς ισχύος του Κανονισμού (ΕΟΚ) 815/84 της 26ης Μαρτίου 1984, ο οποίος αποτελεί και την αφετηρία της μεταρρύθμισης του συστήματος ψυχικής υγείας στην Ελλάδα.

Σε απάντηση του ελληνικού μνημονίου το 1982, είδε το φως ο ανωτέρω Κανονισμός σχετικά με την χορήγηση έκτακτης βοήθειας στην Ελλάδα στον κοινωνικό τομέα για την δημιουργία κατάλληλης υποδομής αφ' ενός μεν στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης αφ' ετέρου δε σ' αυτόν της ψυχικής υγείας ώστε να μπορέσει η Ελλάδα να ενταχθεί πλήρως στις σχετικές κοινοτικές πολιτικές.

Η συνολική κοινοτική βοήθεια ύψους 120 εκατ. ευρωπαϊκών λογιστικών μονάδων ή 20 δισεκ. δραχμών περίπου, ισόποσα κατανεμημένη μεταξύ του τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης και αυτού της ψυχικής υγείας αντιπροσωπεύει το 55% των συνολικών δαπανών το υπόλοιπο των οποίων χρηματοδοτεί η ελληνική πλευρά. Ας σημειωθεί ότι οι δύο αυτοί τομείς κοινοτικής παρέμβασης υποδείχθηκαν από την Ελλάδα.

Το συνέδριο αυτό εγγράφεται επόμενα στο τμήμα του Κανονισμού που αφορά την μεταρρύθμιση της ψυχικής υγείας με την δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την ιατρική, κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση των ψυχασθενών. Στόχος είναι η σταδιακή αποϊδρυματοποίηση και κοινωνική επανένταξη των ψυχικών ασθενών από την μια πλευρά, και η μελλοντική αποφυγή εγκλεισμού ασθενών σε ψυχιατρεία με την

δημιουργία αλληλοδιαδόχων, εξωνοσοκομειακών δομών περίθαλψης μέσα στην Κοινότητα, από την άλλη.

Για την υλοποίηση της εν λόγω μεταρρύθμισης η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που διαχειρίζεται τον Κανονισμό στο σύνολό του, συγκρότησε, κατόπιν συμφωνίας με την ελληνική πλευρά, 2 ομάδες εμπειρογνομόνων. Η πρώτη αποτελούμενη από ξένους και έλληνες ειδικούς με πρόεδρο τον καθηγητή κ. Ινoui Brown είχε σκοπό την επεξεργασία ολοκληρωμένης στρατηγικής για τη μεταρρύθμιση. Η δε δεύτερη, με επικεφαλής τον Δρ. Ib Nielsen έχει σκοπό την παροχή τεχνικής βοήθειας ειδικά για την επαγγελματική αποκατάσταση των ανασπύρων.

Μέχρι σήμερα το Κοινωνικό Ταμείο ενέκρινε 150 προγράμματα συνολικού κόστους 60 εκατ. ECU εις τα οποία η κοινοτική συμμετοχή ανέρχεται σε 32 εκατ. ECU ή 4,8 δισ. δραχμές.

Γιατί το συνέδριο

Αυτόν τον χρόνο τελειώνει «η πρώτη φάση» της υλοποίησης της μεταρρύθμισης και η επιτροπή με επικεφαλής τον καθ. Inoui Brown προέβη σε συνολική εκτίμηση της μέχρι σήμερα προόδου. Εκτίμηση τελείως αρνητική για την ελληνική πλευρά όπου υπογραμμίζεται η έλλειψη οποιασδήποτε προόδου.

Αν και διανύουμε ήδη το τρίτο έτος της κατ' αρχήν πενταετούς ισχύος του Κανονισμού και έχουν δεσμευθεί τα κονδύλια, έχουν γίνει πληρωμές ως τώρα μόνο για το 27% της αξίας των εγκεκριμένων προγραμμάτων, όπως χαρακτηριστικά είτε ο διευθυντής του Κοινωνικού Ταμείου, κ. Stabenow.

Η φανερή πλέον σ' όλους αδυναμία της ελληνικής πλευράς να απορροφήσει τα κονδύλια εκθέτει την αξιοπιστία του ίδιου του μνημονίου και τα περί «ειδικών αναγκών» και «ιδιαιτεροτήτων της Ελλάδας» έναντι των κοινοτικών εταίρων μας. Από την άλλη πλευρά εκθέτει και το ίδιο το Ταμείο που ενέκρινε επί 3 συνεχή χρόνια προγράμματα που προτείνονται από τους ενδιαφερόμενους και δεν υλοποιούνται στην συνέχεια!

Με βάση αυτές τις παραμέτρους θα πρέπει να αναζητήσει κανείς τις σκοπιμότητες της σύγκλησης αυτού του συνεδρίου του από κοινού χρηματοδοτημένου από την Επιτροπή των Ε.Κ. και το Ελλη-

νικό Δημόσιο στο οποίο κλήθηκαν περίπου 200 άτομα, ξένοι και έλληνες ειδικοί. Μ' άλλα λόγια μπορεί στην ουσία ελάχιστα να γίνονται, μπορεί η αναγγελθείσα μεταρρύθμιση να οπισθοδρομεί και με την πάροδο του χρόνου η οποία πρόοδος να αναιρείται γιατί ακριβώς η μεταρρύθμιση στηρίζεται σε σύνολο αλληλοεξαρτώμενων δομών, μπορεί να υιοθετούνται ταυτόχρονα μέτρα σε κατάφωρη αντίθεση μ' αυτήν, αλλά, έγινε τουλάχιστον συνένδυση. Έτσι έχουν και οι δύο πλευρές να επιδείξουν «έργο».

Ιδίως τώρα που η ελληνική πλευρά ζήτησε και, πιθανότατα θα πετύχει την παράταση της ισχύος του Κανονισμού.

Ο τόπος

Όπως είναι γνωστό, η πρώτη ευρωπαϊκή συνάντηση διοργανώθηκε στη Λέρο. Τόπος ιδιαίτερα σηματοδοτημένος για 2 ιδρύματα ιδιαίτερης βίας που φιλοξένησε: τις φυλακές πολιτικών κρατουμένων και το «Κρατικό Θεραπευτήριο Ψυχικών Παθήσεων» όπως ονομάζεται επίσημα το άσυλο Λέρου.

Προσαρτημένο στην Ελλάδα με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, το νησί ζήτησε από το Κράτος την μεταφορά «πόρων». Έτσι είδε το φως, το 1957, το άσυλο που, όπως εξήγησε σειρά ομιλητών, «σκόπευε στην αποσυμφόρηση» των κεντρικών ψυχιατρικών με την μεταφορά των φτωχότερων και πλέον απροστάτευτων ψυχοσθενών από τα διάφορα θεραπευτήρια της χώρας.

Έτσι, σε λίγα τετραγωνικά μέτρα και σε κτίρια βασικά αφημένα από τον ιταλικό στρατό, είδε το φως το άσυλο με τα διάφορα χωριστά τμήματα ανδρών, γυναικών, παιδιών, περίπου 9 κλπ.

Κι όλα αυτά σε μια παραμεθόριο και ταυτόχρονα κλειστή κοινωνικά και γεωγραφικά περιοχή, όπως ένα νησί.

Θα πρέπει κάποτε να γίνει ανάλυση από ψυχοκοινωνική πλευρά του ρόλου του άσυλου και των φυλακών στην διαμόρφωση της κοινωνίας του νησιού και της αμοιβαίας αλληλεπίδρασής τους.

Ο πληθυσμός ανέρχεται σε 6.000 κάτοικους, εκ των οποίων 1.000 περίπου ασχολούνται και επόμενα εξαρτώνται άμεσα ή έμμεσα οικονομικά από την ύπαρξη και διατήρηση του άσυλου που στεγάζει σήμερα 1.350 ασθενείς. Εντυπωσιακή πράγματι η αναλογία ασθενών προς πάσης φύσεως υπηρεσίες και προσωπικό.

Καθίσταται δε εντυπωσιακότερη όταν αναλογισθεί κανείς ότι, ενώ μεν ο ετήσιος προϋπολογισμός του άσυλου ανέρχεται σε 2 δισ. δραχμές οι συνθήκες διαβίωσης είναι ανεπίτρεπτες, είναι συνθήκες εγκλεισμού, δεν γίνεται καμία αποκατάσταση ενώ υπάρχει ένας μόνον γιατρός για 1.350 άτομα. Ένδειξη εξάλλου της οικονομικής σημασίας του άσυλου για το νησί, είναι και το γεγονός ότι ο δήμαρχος είναι ταυτόχρονα και πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος.

Η ίδρυση του άσυλου της Λέρου που είχε κατά καιρούς καταγγελθεί ως Βαστίλλη (Γεννηματάς) και Κολαστήριο (Αυγερινός) εγγράφεται στην ασυλική αντίληψη της ψυχιατρικής που επέτρεψε την ύπαρξη, μέχρι και των πρώτων δεκαετιών του αιώνα μας ιδρυμάτων χιλιάδων κλινών όπου η πολιτεία έκλεινε τους ασθενείς θέλοντας να προστατευθεί από αυτούς. Η δε ιστορία της ψυχιατρικής είναι σηματοδοτημένη από πρακτικές καθαρχής βίας και καταναγκασμού ως, το ακραίο, βέβαια, παράδειγμα της φυσικής εξόντωσης ψυχοσθενών κατά την ναζιστική περίοδο στη Γερμανία.

Η γενικευμένη στροφή στην κοινωνική και κοινοτική ψυχιατρική παρατηρείται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και στηρίζεται στην αντίληψη ότι η ψυχική ασθένεια οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην παθολογία αλληλεπίδραση κοινωνίας και ατόμου.

Έτσι από την σκοπιά αυτή δεν είναι δυστυχώς περιέργη η ίδρυση του άσυλου Λέρου. Περιέργη και ανεπίτρεπτη είναι η συνέχιση της λειτουργίας του, η έλλειψη οποιασδήποτε λειτουργικής και επαγγελματικής αποκατάστασης ή εκ των προτέρων εξάλειψη κάθε πιθανότητας επανένταξης των ψυχοσθενών. Ας ειπωθεί καθαρά, όσοι ασθενείς εισάγονται στο άσυλο είναι καταδικασμένοι να μην εξέλθουν ποτέ.

Πρέπει να καταγγελθεί ιδιαίτερα η κατάσταση που επικρατεί στο τμήμα παιδιών τα οποία οδηγούνται με μαθηματική ακρίβεια στην πνευματική και ψυχική εξόντωση παισιωμένα μόνον από προσωπικό-φύλακες που τα «χρεώνονται» να τα βγάζουν στο προαύλιο όταν ο καιρός είναι καλός και να προσέχουν «μην πάθουν τίποτα» όπως εξήγησε χαρακτηριστικά φύλακας του ΠΙΚΠΑ. Τα παιδιά πρέπει να απομακρυνθούν αμέσως από την Λέρο.

Είναι εξάλλου γνωστή από την αρθρο-

γραφία και τις φωτογραφίες που κατά καιρούς συγκλόνισαν την κοινή γνώμη, η ύπαρξη του περιπτέρου 9, στον Άι-Γιώργη όπου στεγάζονται οι «γυμνιστές» ψυχοσθενείς, δίπλα ακριβώς στις ερειπωμένες πλέον φυλακές πολιτικών κρατουμένων. Στιβαγμένα επιτηρούνται και διατρέφονται 100 περίπου ουσιαστικά γυμνά άτομα σε χώρο υγρό και κρύο όπου θάλαμος άνω των 30 κλινών διαθέτει μία μόνον σόμπα για θέρμανση τον χειμώνα. Στερημένοι κάθε θεραπείας, εκτός της χορήγησης φαρμάκων, αλλά και κάθε ανθρώπινης επαφής, φυτοζωούν οι ασθενείς ενώ κυκλοφορούν ευρύτατα φήμες ότι περισσότεροι από 15 πέθαναν κατά τον τελευταίο ιδιαίτερο βαρύ χειμώνα από υποθερμία.

Ο υπογράφων αποβλέπει στην ευθυξία του Υπουργείου Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων για απάντηση και ελπίζει στην κατηγορηματική διάψευση των ανωτέρω.

Χρειάζεται περισσότερη διαφάνεια στη λειτουργία του άσυλου, στον τρόπο και τα κριτήρια πρόσληψης του προσωπικού, της κατανομής και των καθηκόντων του στα διάφορα τμήματα.

Επίσης είναι καιρός πλέον να διασαφηνίσει το Υπουργείο αν έχει πράγματι αποφασίσει το σταδιακό κλείσιμο του άσυλου Λέρου σύμφωνα με τις κατά καιρούς εξαγγελίες του, και καλείται να διαψεύσει τις φήμες σύμφωνα με τις οποίες συνεχίζονται, με μειωμένο ρυθμό βέβαια, οι «εισαγωγές» ασθενών και όχι μόνο «έκτακτων» περιστατικών.

Το άσυλο της Λέρου συμμετέχει θεωρητικά τουλάχιστον, στα προγράμματα του Κανονισμού 815/84 με την ίδρυση οικοτροφείου και συνεταιρισμού ψυχοσθενών στο νησί, με την σύσταση κινητής ομάδας διάγνωσης και αποκατάστασης όπως και με «καμπάνια» ευαισθητοποίησης των κατοίκων σχετικά με την ψυχική νόσο και την αποκατάσταση των ασθενών.

Εν τούτοις στο συνέδριο δεν έγινε καμιά αναφορά στα εξαγγελθέντα αυτά προγράμματα, ίσως βέβαια γιατί δεν υπάρχει τίποτα να επιδειχθεί πέρα από την επισκευή κτιρίων.

Η επιλογή λοιπόν της Λέρου ως τόπου σύγκλησης του συνεδρίου από την οργανωτική και μόνον επιτροπή (αποτελούμενη από τους κ.κ. Αντάρτη, δήμαρχο, Γερούκαλη, ψυχίατρο, τέως έπαρχο Καλύμνου, τέως ερευνητή Αιγινήτειου Νοσο-

κομείου, Κατζουράκη, υπάλληλο Κοινωνικού Ταμείου και Μπίκο, σύμβουλο Υπουργού Υγείας) όπως έσπευσε να διευκρινίσει η επιστημονική επιτροπή, πρέπει να απέβλεπε στο «σοκ» της άμεσης επαφής με το άσυλο για να «συγκινήσει» αφ' ενός μεν τους υπεύθυνους του Δημοσίου να δραστηριοποιηθούν επιτέλους, αφ' ετέρου δε, τους ξένους ειδικούς που η γνώση τους θα προετοιμάσει το κατάλληλο κλίμα επιβεβαιώνοντας την αναγκαιότητα για αποδοχή της ελληνικής αίτησης για παράταση της ισχύος του Κανονισμού.

Το συνέδριο

Το πρόγραμμα της τριήμερης συνεδρίασης που καταρτίστηκε από την επιστημονική επιτροπή, αποτελούμενη από τους καθηγητές Δρ. Λυκέτσο, Δρ. Σακελλαρόπουλο, τον Δρ. Τσιάντη και τους κυρίους Καραντάνο και Κυριακάκη, επιδίωξε την ύπαρξη ισορροπίας μεταξύ ελλήνων και ξένων ομιλητών. Υπερφορτωμένο με ανακοινώσεις, περιόρισε τον χρόνο ομιλίας στα δέκα λεπτά.

Αποτέλεσμα ήταν να μην γίνει συζήτηση σχετικά με τις διάφορες ανακοινώσεις που παρέμειναν στο επίπεδο της τυπικής παρουσίασης εμπειριών αποκομμένων από τον κοινωνικο-ιατρικό περίγυρό τους. Έτσι η πρώτη αυτή «ευρωπαϊκή συνάντηση» υπήρξε μάλλον «συνεύρεση» ατόμων διαφορετικής επιστημονικής προέλευσης και τοποθέτησης που κλήθηκαν να συμμετάσχουν με άγνωστα κριτήρια στο τριήμερο αυτό.

Η απουσία διοργάνωσης workshops και ο μακροσκελέστατος κατάλογος ομιλητών οριοθέτησαν τα πλαίσια των εργασιών στην όσο το δυνατόν «ανώδυνη» ανταλλαγή (;) εμπειριών αποσιωπώντας όμως το πρωταρχικό θέμα της εξέτασης των ανταρτικών δομών της ελληνικής κοινωνίας και της ανάλυσης αυτής της ίδιας της μεταρρύθμισης της ψυχικής υγείας που αφήνεται να βουλιάζει στην απουσία κρατικής βούλησης για υλοποίησή της.

Δεν έγινε αναφορά στη γενικότερη κατάσταση της ψυχικής υγείας στην Ελλάδα, στη μεταβολή της σχετικής νομοθεσίας, στην σημασία της τομεοποίησης, στην κρισιμότητα έλλειψη νοσηλευτικού, κύρια, προσωπικού, στον ταυτόχρονο σχεδιασμό ενεργειών που αντιβαίνουν την ουσία και το πνεύμα της αποασυλο-

ποίησης όπως π.χ. η ίδρυση ψυχιατρείου περισσότερων κλινών από της Λέρου.

Αλλά ούτε και μνημονεύθηκε, και πολύ περισσότερο δεν αναλύθηκε, ο ρόλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ιδιαίτερα της Επιτροπής στην μεταρρύθμιση αυτή. Η αναμφισβήτητη αναγκαιότητα μεταρρύθμισης στην νοσηλεία των ψυχασθενών, στην Ελλάδα και όχι μόνον αυτών δεν πρέπει να εμποδίσει την εξέταση της σύλληψης και της μεθόδευσης της υλοποίησής της.

Έτσι η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στα ανωτέρω θέματα λειτούργησε έμμεσα και ως έγκριση των μέχρι τώρα ενεργειών από κοινοτική πλευρά.

Έτσι λοιπόν περιορίστηκαν οι ανακοινώσεις στην περιγραφή επί μέρους εμπειριών, ελληνικών και ξένων, από τις οποίες μερικές πράγματι ενδιαφέρουσες.

Οι ελληνικές εμπειρίες δεν κατόρθωσαν και ούτε ήταν ποτέ δυνατόν, να αποκρύψουν ότι τα υπάρχοντα προγράμματα προς τη κατεύθυνση της αποασυλοποίησης είναι «σταγόνα εν τω ωκεανώ».

Αλλά οι εργασίες του συνεδρίου ήταν καταδικασμένες να χωλαίνουν ευθύς εξαρχής. Αναφερόμενο σ' ένα τόσο πολύπλευρο θέμα όπως η αποασυλοποίηση και η στροφή στην κοινοτική ψυχιατρική και επιδιώκοντας μάλιστα την ανταλλαγή εμπειριών δεν είχε προβλεφθεί εισαγωγική οριοθέτηση του χώρου και, μερική, έστω ανάλυση των όρων για ευκολότερη κατανόηση των ομιλιών.

Η ίδια ασάφεια χαρακτήριζε και την επιλογή των ομιλητών.

Και η συνάντηση στη Λέρο θα έκλεινε ανώδυνα αν δεν ερχόταν το ίδιο το άσυλο να επισκιάσει τις όποιες επιστημονικές ανακοινώσεις και να γίνει αντικείμενο έκτακτης συζήτησης, της μοναδικής άλλωστε, γιατί δεν είχε προβλεφθεί στο επίσημο πρόγραμμα! Συντριπτική απόδειξη της ευαισθησίας των μελών της μιας και της άλλης επιτροπής του συνεδρίου, που στην ίδια πάντα λογική δεν κάλεσαν επίσημα ούτε τους γιατρούς που εργάστηκαν στο άσυλο.

Στη διάρκεια της συζήτησης για τη Λέρο, συζήτηση που παρακολούθησε και σημαντικός αριθμός εργαζομένων στο άσυλο ακούσθηκαν, τουλάχιστον, μερικές αλήθειες. Φάνηκε δε καθαρά η απουσία υλικής και ανθρώπινης υποδομής για παροχή σωστής περίθαλψης όπως επίσης και η έντονη ανησυχία των κατοίκων να «μην φύγει» το ίδρυμα.

Αποδείχθηκε επίσης ότι το πρόβλημα είναι γνωστό χρόνια τώρα σ' όλους και ότι έχουν κατά καιρούς υπάρξει ολοκληρωμένες προτάσεις προς τους αρμόδιους για την σταδιακή συρρίκνωση του άσυλου και την αποκατάσταση των ασθενών.

Όπως έχουν επίσης υπάρξει και προτάσεις για οικονομική ανάπτυξη του τόπου ανεξάρτητα από την ύπαρξη του άσυλου.

Αυτό όμως που κύρια καταφάνηκε σε έλληνες και ημεδαπούς είναι η αποτελεσματικότητα, η ανυπαρξία του Δημόσιου Τομέα που έλαμψε δια της απουσίας και της ελάχιστης έστω παρέμβασης τόσο στη σχετική όσο και την γενικότερη συζήτηση που ούτε η έναρξη των εργασιών του συνεδρίου από τον ίδιο τον Υπουργό Υγείας κατόρθωσε να αμβλύνει.

Πράγματι, η στάση του Υπουργείου Υγείας ήταν τουλάχιστον τόσο επιφυλακτική απέναντι στην οποιαδήποτε πρόταση που ο προσεκτικά προετοιμασμένος λόγος του Προέδρου του ΣΕΒ να φανεί ριζοσπαστικότητας.

Ακολουθώντας την κοινοτική πολιτική συνδιαλλαγής με τους κοινωνικούς εταίρους, είχε κληθεί στο συνέδριο από πλευράς εργοδοσίας ο κ. Αλεξόπουλος ενώ lapsus αποκαλυπτικό, δεν κλήθηκε εκπρόσωπος της ΓΣΕΕ που βέβαια «μικρό έργο» θα είχε να επιδείξει στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων εργασίας των ψυχασθενών στην Ελλάδα!

Αν η συζήτηση για το άσυλο της Λέρου υπήρξε αφορμή να λεχθούν απροσδόκητα ορισμένες αλήθειες η μονοπώληση του ενδιαφέροντος των συνεδριών από αυτό δεν επέτρεψε την αναφορά, για παράδειγμα σε άλλα ψυχιατρεία-αποθήκες όπως το Δαφνί, ή σε ιδιωτικές κλινικές, ουσιαστικά ανεξέλεγκτες στην Ελλάδα όπου γίνεται ευρύτατη χρήση ηλεκτροσόκ.

Συνοψίζοντας, το συνέδριο δεν βοήθησε τους ψυχασθενείς ούτε της Λέρου ούτε της Ελλάδας γενικότερα. Δεν ήταν δυνατή, λόγω της κατάστασης που επικρατεί στην ψυχιατρική στην Ελλάδα αλλά και λόγω της σκοπιμότητας της σύγκλησής του, όπως σημειώθηκε ανωτέρω, η εξαγωγή συμπερασμάτων που προϋποθέτει ουσιαστική συζήτηση και διάλογο με όλους τους ενδιαφερόμενους και κύρια ανάληψη ευθυνών και πρωτοβουλιών με μικροπρόθεσμα κάποιο πολιτικό κόστος.

Αυτό που μπορεί να αναμένεται είναι

η καταγραφή των προτάσεων, ήδη γνωστών σε μεγάλο τους ποσοστό και η υποβολή τους στους αρμόδιους.

Στα πλαίσια αυτά καθίσταται ουτοπική η αναρώτηση για την εξέλιξη και τα αποτελέσματα του συνεδρίου όπου, χαρακτηριστικά, οι αρμόδιοι απέφυγαν να προσδιορίσουν την όποια συνέχεια ίσως γιατί έπεται, αν δεν έχει ήδη εγκατασταθεί, το χάος, όπως επιβεβαιώθηκε επί τρεις συνεχείς ημέρες και στη Λέρο.

Ίων. Αυγερινός
[Ψευδώνυμο Τ.ΜΠ.]

Η Έκθεση στις Πανελλαδικές ή έκθεση των Πανελλαδικιών.

Η έκθεση, φαίνεται πως πήγε καλύτερα φέτος. Από τον πίνακα των στατιστικών στοιχείων που το υπουργείο παιδείας έδωσε στη δημοσιότητα, θελήσαμε να συγκρίνουμε τα ποσοστά αποτυχίας ανάμεσα στο 1984-1985 και στο 1986-1987.

ΔΕΣΜΗ Α	ΔΕΣΜΗ Β
αποτυχία %	αποτυχία %
1984 25,45 } 9,89%	1984 18,39 } 4,84%
1985 35,34 }	1985 23,23 }
1986 29,37 } 6,8%	1986 17,54 }
1987 36,17 }	1987 20,73 }
ΔΕΣΜΗ Γ	ΔΕΣΜΗ Δ
αποτυχία %	αποτυχία %
1984 16,16 } 8,68%	1984 37,83 } 13,53%
1985 24,84 }	1985 51,36 }
1986 19,58 } 8,17%	1986 44,03 }
1987 27,75 }	1987 55,21 }

Εύκολα παρατηρούμε ότι για τη ΔΕΣΜΗ Α έχουμε μείωση της αποτυχίας στην έκθεση κατά 3,09%, για τη ΔΕΣΜΗ Β κατά 1,65% για τη ΔΕΣΜΗ Γ κατά 0,51% και για τη ΔΕΣΜΗ Δ κατά 2,35%. Η αποτυχία λοιπόν στην έκθεση, ακολουθεί πτωτική τάση χρόνο με το χρόνο. Προς τι λοιπόν οι κρανυγές απελπισίας με τις οποίες κάθε χρόνο τέτοια εποχή αρμόδιοι και αναρμόδιοι, ειδικοί και παραειδικοί, ενδιαφερόμενοι και μη, φροντίζουν να τροφοδοτούν την ειδησεογραφία;

Σαν κοινωνικό φαινόμενο θα δούμε την έκθεση εδώ, και μάλιστα σαν εποχια-

κό κοινωνικό φαινόμενο, έτσι δηλαδή όπως φουντώνει σαν πυροτέχνημα και σβήνει κάθε χρόνο μαζί με τις φωτιές του 'Αϊ-Γιάννη. Αν έκθεση, σημαίνει σωστή χρήση και άρθρωση του λόγου και της γλώσσας που με τη σειρά τους σημαίνουν οργάνωση και πλούτο της σκέψης, αν δηλαδή υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στη γλώσσα και στη σκέψη, τότε θα πρέπει να είμαστε (συγκρατημένα) αισιόδοξοι. Η πτωτική τάση της αποτυχίας στην έκθεση, μας δίνει αυτή τη δυνατότητα. Ταυτόχρονα όμως ενθαρρύνει και τις προσπάθειες που γίνονται για τη βελτίωση της γλωσσικής διδασκαλίας. Τα πρώτα σοδαρά συμπεράσματα όμως δεν θα μπορούν να προκύψουν παρά μετά το 1989, χρονιά που θα αποφοιτήσουν οι μαθητές, που καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών τους διδάχτηκαν δημοτική. Η έλλειψη συστηματικών ερευνών μέχρι τώρα, η μη δημοσιοποίηση των καλύτερων εκθέσεων, η έλλειψη δηλαδή επεξεργασίας των δεδομένων των εκθέσεων των προηγούμενων γενιών μας αφαιρούν το δικαίωμα της σύγκρισης και της εξαγωγής των οιονεί αυθαίρετων συμπερασμάτων του τύπου «είναι σαφές σε πολλούς ειδικούς -και το συμερίζομαι προσωπικά- ότι τα φαινόμενα αποτυχίας στην Έκθεση αντανakλούν κάποιο πρόβλημα γλώσσας για τη νέα γενιά των σπουδασμένων Ελλήνων.

»Είναι σαφές ότι οι νέοι Έλληνες των σχολικών θρανίων έχουν ανάγκη πρόσθετης βοήθειας για τη σωστότερη οργάνωση της σκέψης τους και η αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία αποτελεί ένα αλάθητο μέσο»...

Το τι από τα παραπάνω είναι σαφές, για μας, είναι ασαφές. Γιατί αν η έλλειψη επεξεργασίας των δεδομένων μας οδηγεί στον αυτοσχεδιασμό, η έλλειψη ιστορικής μνήμης, η απάλειψη των αιτίων κοινωνικών και οικονομικών που μέσα από παλινοιδίες οδήγησαν τις γενιές των Ελλήνων που από χρόνια ευρίσκονται πια εκτός «σχολικών θρανίων» στη γλωσσική διαστροφή που παρατηρείται σήμερα, αποτελεί έναν ανεπίτρεπτο βαθμό αφαίρεσης των πραγματικών γεγονότων και έτσι διαστρέβλωσης της ιστορίας. Αυτό το άθλημα όμως, αρχίζει να γίνεται επικίνδυνο.

Αλήθεια, πώς γίνεται και δεν μας είτε ποτέ κανείς, τι είδους εκθέσεις έγραφαν οι γονείς των σημερινών μαθητών; Αν υπάρχει έλλειψη επιστημονικής έρευνας πάνω σ' αυτό το θέμα, το ιστορικό κενό

μπορεί να συμπληρωθεί και από τα χρονογραφήματα των εφημερίδων. Γιατί τότε, είκοσι πέντε ή τριάντα χρόνια πριν, δίνονταν στη δημοσιότητα τα «μαγαριτάρια» των εκθέσεων μετά από τις Εισαγωγικές Εξετάσεις στις Ανώτατες Σχολές, και οι χρονοκιογράφοι της εποχής έτερπαν για καιρό τους αναγνώστες τους μ' αυτά. Όπως επίσης, εύλογο παραμένει το ερώτημα, αν πέρα από τα δύο τέκνα του Δαρειού και της Παρεισάτιδος και τη διάταξη των πελταστών και οπλιτών ενόψει μάχης, τι έμεινε στο κεφάλι της πλειοψηφίας της σημερινής μέσης γενιάς των σπουδασμένων Ελλήνων, από τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και γραμματείας. Σ' αυτό το συγκεκριμένο ερώτημα, από τις αρχές του αιώνα ως σήμερα απάντησαν με έργο ζωής οι φωτισμένοι Έλληνες ελληνοιστές και με τέτοιο σαφή τρόπο, ώστε να μην είναι πια δυνατή η σύγχυση της σκέψης, πάνω στο θέμα της σύγχυσης των δύο γλωσσών.

Εμείς εδώ, θ' ασχοληθούμε με το πώς το μάθημα της έκθεσης και πιο συγκεκριμένα η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας είναι αποτέλεσμα της κυρίαρχης ιδεολογίας (δεδομένο) αλλά και το αντίστροφο, το πώς δηλαδή η κυρίαρχη ιδεολογία αναπαράγεται μέσα από τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (είδηση δεδομένο). Το ενδιαφέρον μας εντοπίζεται σε μια μικρή απόπειρα διερεύνησης των σημερινών συνθηκών, όσον αφορά και τις δύο όψεις του νομίσματος.

Το πρώτο στοιχείο που θέλουμε να επισημάνουμε είναι πως μια και ασχολούμαστε με «τους νέους Έλληνες των σχολικών θρανίων» δεν μας επιτρέπεται να περνάμε «στο ντούκου» και να κάνουμε ότι δεν βλέπουμε τι συμβαίνει στον χώρο τους. Αρκετά καθυστερημένα, εξαιτίας της δικτατορίας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, η ηλικιακή κατηγορία των 15-25 ετών περίπου, από την μεταπολίτευση και έπειτα, παρατηρούμε ότι αποκόπηκε εντελώς από τον κόσμο των ενηλίκων. Βρισκόμαστε δηλαδή μπροστά στο φαινόμενο της αυτονομής των νέων με χαρακτηριστικές συνέπειες την πλήρη διαφοροποίησή τους ως προς τα ενδιαφέροντα, τις συνήθειες, τις πρακτικές, τη συμπεριφορά, τη διασκέδαση ακόμη και την ενδυμασία. Η διαφοροποίηση όμως έγινε αισθητά εμφανής και στο γλωσσικό επίπεδο. Οι νέοι απέκτησαν το δικό τους λεξιλόγιο, αρκετά περιορισμένο, όπου η ίδια λέξη μπορεί να έχει πολλές έννοιες, α-

νάλογα με την περίπτωση. Οι ίδιοι δηλώνουν ότι αισθάνονται «ασφάλεια» μέσα στον δικό τους γλωσσικό περιβάλλοντα χώρο και δηλώνουν επίσης ότι αισθάνονται αντίθετα, κύματα έμμεσης βίας όταν το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο αναγκάζονται να βρισκονται, χρησιμοποιεί κάπως πιο... έντεχνο λόγο, δηλαδή πλούσιο λεξιλόγιο. Την εξουσία λοιπόν που παρέχει η γνώση της χρήσης του λόγου, οι νέοι που την εκλαμβάνουν ως «καταπίεση» την αρνούνται και ως μέσο άμυνας, προβάλλουν και χρησιμοποιούν το δικό τους «γλωσσικό ιδίωμα». Αυτό το ιδιαίτερο «γλωσσικό ιδίωμα» (νεολαιϊστική αργκό) θα ήταν μεγάλο λάθος να το βάλουμε, έτσι αδιάκριτα, μέσα στο ίδιο σουβάλι με τη γλωσσική «ένδεια» και με τη «λεξιπενία», γιατί εδώ πια είναι σαφές ότι άλλες είναι οι συνθήκες παραγωγής του πρώτου και άλλες των δεύτερων. Και το περίφημο «τα όρια της γλώσσας, δείχνουν τα όρια του κόσμου»; Αν εξακολουθεί να ισχύει, φαίνεται πως αν η σκέψη στενεύει (;) είναι γιατί ο κόσμος αλλάζει. Αλλάζει ταχύτητα και διεθνώς. Γιατί αν η γλώσσα και ο λόγος ήταν κάποτε οι μοναδικές μορφές επικοινωνίας, η εικόνα σήμερα, τηλεοπτική και μη, τα κινούμενα σχέδια, οι μικρές οθόνες των ατομικών υπολογιστών, εξοβέλισαν τις παραπάνω παραδοσιακές πια μορφές επικοινωνίας στη... τριτεύουσα θέση. Η συλλογή της πληθώρας των πληροφοριών που κυριολεκτικά βομβαρδίζει τους νεανικούς κυρίως εγκεφάλους, φαίνεται ότι πλούτισε το εύρος των παραστάσεων και άνοιξε τα παράθυρα στον κόσμο. Η γνώση όμως αυξήθηκε επιπόλαια και επιφανειακά χωρίς τη φροντίδα της εμβάθυνσης. Το φαινόμενο είναι παγκόσμιο, και απασχολεί εδώ και πολλά χρόνια την Εσπερία η οποία ερευνά και μάλιστα εξοχιστικά το φαινόμενο και ψάχνει τρόπους επέμβασης μέσα από τα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα, προσβλέποντας στα μέλλοντα.

Παντού οι κλασικές σπουδές έχουν περιέλθει σε δεύτερη μοίρα, ο δρόμος είναι χωρίς εμπόδια για την τεχνολογία και τις εφαρμογές της. Και εδώ είναι που έχει ιδιαίτερη αξία το είδος της παρέμβασης, για να μην καταντήσει η επικοινωνία με το λόγο και τη γλώσσα μουσειακό αντικείμενο, για να μη περιοριστεί η σκέψη στους ορίζοντες του ατομικού υπολογιστή. Η επιτυχή εφαρμογή προγραμματικών γενικής παιδείας και καλλιέργειας,

εκμάθησης ξένων γλωσσών αλλά και της μητρικής γλώσσας, π.χ. στη Γαλλία αλλά και σε άλλες χώρες, αποδεικνύει ότι η χρησιμοποίηση της πληροφορικής δε στενεύει τους ορίζοντες.

Οι μαθητές και οι φοιτητές ζητούν όλο και περισσότερο την εισαγωγή της διδασκαλίας της πληροφορικής. Και οι γονείς τους επίσης. Με ποιο τρόπο όμως το ήδη ανεπαρκές εκπαιδευτικό ελληνικό σύστημα θα αντιμετωπίσει αυτήν την πρόκληση; Είναι εμφανές ότι πρόκειται για μια από τις λίγες ευκαιρίες παρέμβασης και προς τις δυο κατευθύνσεις, ο συνδυασμός της εκμάθησης των κλασικών σπουδών με τη χρήση της πληροφορικής. Έτσι ώστε για να μη καταντήσουμε, όπως έλεγε από χρόνια ο κ. Μ. Ανδρόνικος «οι αρχοντοχωριάτες της Ευρώπης».

Αντ' αυτών όμως, ή άλλων παρόμοιων, ή αντίστοιχων προβληματισμών, να που προτείνεται η παλιά, καλή, γνωστή συνταγή, η δοκιμασμένη. Κανείς δεν δείχνει να υποψιάζεται την αυτοπεριχαράκιση της συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας (των νέων) στον δικό της κόσμο, στις δικές της ιδέες και άρα η αιτία του προβλήματος δεν δείχνει να τους απασχολεί (τους αρμόδιους). Αντίθετα, φαίνεται να φροντίζουν να συμβάλλουν στο βάθεμα του ρήγματος ακόμη περισσότερο, με ενέσιμα προϊόντα ληγμένης ημερομηνίας. Όμως ο στόκος ως υλικό εμβαλωματικό, έχει και αυτό μια μέση αντοχή.

Το δεύτερο στοιχείο που μας απασχολεί έρχεται ακριβώς ως συνέχεια του πρώτου και έρχεται με τη μορφή ερωτήματος: Είναι δυνατόν λύσεις τέτοιου είδους να συνιστούν απλώς ερασιτεχνισμό, αυτοσχδιασμό, επιπολαιότητα; Χωρίς να εμφορούμαστε από τα αισθήματα καχυποψίας που διακατέχουν τη νεοελληνική κοινωνία, να θυμηθούμε το «η επανάληψη της ιστορίας συνιστά κακόγουστη φάρσα» και να θυμηθούμε επίσης τη νεοελληνική ιστορία. Οι όχι λίγες ανώμαλες πολιτικές περιόδους του τόπου, συνοδούνταν πάντα από, όχι ομαλές εκπαιδευτικές «πρωτοτυπίες». Τα αποτελέσματα αυτών των «πρωτοτυπιών» δεν ήταν μόνο καταστροφικά ως προς την παιδεία και την εκπαίδευση γενεών επί γενεών (με εξαίρεση τα φωτεινά διαλείματα των σχεδόν πάντα τριχρονων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων –γιατί μόνο τόσο κρατούσαν–) δηλαδή στην ουσία την έλλειψη εκπαίδευσης και την έλλειψη παιδείας των

νεοελλήνων. Ήταν και αντεθνικά, κι αυτό για δυο λόγους. Πρώτον γιατί οι νεοελληνες δεν ήρθαν ποτέ σε επαφή με τον πλούτο, το βάθος και την ποιότητα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και πολιτισμού, που σε απλά ελληνικά, σημαίνει στήρηση από τον κόσμο των ιδεών, και στην ουσία αποκλεισμό από την γνώση του ορθού λόγου και την οργάνωση της σκέψης και δεύτερον γιατί η προγονοπληξία λειτούργησε εθνοκεντρικά. Ο αυτού του είδους καλλιφερούμενος εθνοκεντρισμός, ήταν βεβαίως εκ του πονηρού, με ολέθρια αποτελέσματα ως προς την ανάπτυξη της χώρας και την εθνική της ανεξαρτησία. Γιατί στην πράξη, όχι μόνο καθήλωσε, απομόνωσε και περιθωριοποίησε τις δυνατότητες του ανθρώπινου δυναμικού του τόπου, αλλά και ενέτεινε μ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνο τους βαθμούς εξάρτησης ως προς την αυτοδύναμη ανάπτυξη, αλλά και ως προς τη θέση της χώρας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Φαίνεται, λοιπόν, πως είναι λάθος εκτίμησης το να εξακολουθούμε να πιστεύουμε ότι η ανυπαρξία στόχων, η αποσπασματικότητα και η αντιφατικότητα των αποφάσεων και των μέτρων στον χώρο της παιδείας συνιστούν έλλειψη ιδεολογίας. Το ότι αποδεικνύουν την έλλειψη ολοκληρωμένης σύλληψης της κοινωνίας που πάμε να φτιάξουμε μέσα από την παιδεία, δεν σημαίνει αυτόματα και έλλειψη ιδεολογίας. Δεν ξεπήδησε τυχαία και ξαφνικά η ιδεολογία των τελευταίων χρόνων που κυριαρχεί στη νεοελληνική κοινωνία και που εκφράζεται με τις λαϊκές ρήσεις του τύπου «ωχ αδερφέ», «άρπα-κόλλα», «ό,τι φάμε κι ό,τι πιούμε», «πάνω-κάτω και στον αέρα» και άλλα διάφορα τέτοια. Το άγχος της επιβίωσης των προηγούμενων γενεών αντικαταστάθηκε από το άγχος της κατανάλωσης. Ψάχνοντας για διέξοδο μέσα από τις ασφυκτιούσες «επίσημες» κοινωνικές δομές, ανακάλυψαν τους δρόμους της ευκολίας, που εκφράζονται αλλά και περιγροφάονται μέσα από τις παραπάνω ρήσεις. Εφευρέθηκε έτσι ο τρόπος αντίδρασης στην «καταπίεση» του συστήματος, εκεί ακριβώς όπου το σύστημα «έκανε κοιλιά». Μπήκαν λοιπόν μπροστά οι μηχανισμοί των προσωπικών στρατηγικών της ατομικής ανέλιξης και την μέσα από αυτήν επίτευξη του ύψιστου αγαθού: της κοινωνικής καταξίωσης. Η λειτουργία αυτών των μηχανισμών αποδείχθηκε ότι

μπορούσε να γίνει σχετικά εύκολα: χωρίς επίπονη προσπάθεια, χωρίς ιδιαίτερες γνώσεις και ικανότητες, αεριτζιδικά. Συναισθανόμενοι όμως τα σημεία μειονεξίας τους, διατηρούν μορφωτικές φιλοδοξίες που μεταφράζονται αλλά και αρκούνται στην απόκτηση του Πανεπιστημιακού διπλώματος. Έτσι η Παιδεία, κατάντησε απλά, εκπαίδευση, και η θλιβερή διαπίστωση αυτού του γεγονότος ως καταγγελία από τους αρμόδιους, πέφτει κυριολεκτικά στο κενό, από τη στιγμή που η ιδεολογία του τυχαίου και του τυχάρπαστου καλλιεργείται και στον χώρο της παιδείας.

Το δεύτερο αποτέλεσμα αλλά και απόδειξη της συναίσθησης της κοινωνικής αυτής μειονεξίας, είναι ακριβώς η αποστροφή προς ο,τιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει σχέση με την Παιδεία, τη γενική παιδεία, την καλλιέργεια. Έτσι, η Παιδεία πήρε το παρατσούκλι «κουλτούρα» εξού και η χλευαστική αλλά προσφιλής ύβρις της τελευταίας δεκαετίας: «κουλτουριάρης», που λειτουργεί περίπου όπως το Αισώπειο «όσα δεν φθάνει η αλεπού...». Η «αχαδεμφική» κοινωνία δεν προέκυψε τυχαία. Η «αχαδεμφική» ιδεολογία ή αλλιώς νεο-αντίδραση, έχει ανακαλύψει τους υπόγειους διαύλους διείσδυσης, που είναι τόσο πιο αποτελεσματικοί, όσο προσφέρουν θυμιάμα στο εικόνημα των λαϊκών στρωμάτων, αλλ' «άγραν αυτών».

Μαρία Ζαβού

Διήμερο συζητήσεων και Ιόνιο Πανεπιστήμιο Μερικά κριτικά σχόλια

Ο Δήμος Κερκυραίων «με τη συμμετοχή του Ιονίου Πανεπιστημίου και της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού» διοργάνωσε όπως είναι γνωστό, το Σάββατο και την Κυριακή 6 και 7 Ιουνίου στη Δημόσια Βιβλιοθήκη «διήμερο συζητήσεων» με θέμα «Χρόνος, Διάρκειες, Ιστορία – πολλαπλές προσεγγίσεις». Απ' ότι πληροφορηθήκαμε, παρόμοια συνάντηση με το ίδιο θέμα (!;) διοργανώθηκε στην Αθήνα, τον Ιανουάριο του 1987, από την παραπάνω Εταιρεία για την οποία δεν δόθηκαν περισσότερες πληροφορίες.

Στο παρόν δημοσίευμα θα θέλαμε να κάνουμε ορισμένες γενικές κριτικές πα-

ρατηρήσεις και να θέσουμε μερικά ερωτηματικά σχετικά με το διήμερο αυτό, επειδή κρίνουμε ότι δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητο για το ευρύτερο κοινό της Κέρκυρας. Συγκεκριμένα διερωτώμαστε για τα κίνητρα, το θέμα, τη διοργάνωση, το περιεχόμενο και τους στόχους του διήμερου αυτού σε συσχέτισμό με το ρόλο της επιστήμης, του επιστήμονα και την αποστολή του πανεπιστημίου γενικά σε μια δημοκρατική κοινωνία και ειδικά στο χώρο που ζούμε κι αγαπάμε, την Κέρκυρα. Ιδιαίτερο ερέθισμα για μια τέτοια θεώρηση αποτελεί η πολυσυζητημένη και συχνά επαναλαμβανόμενη σύνδεση του πανεπιστημίου με τον κοινωνικό του περίγυρο, γεγονός στο οποίο δόθηκε επίσης μεγάλη έμφαση και από τον Πρόεδρο της Διοικούσας Επιτροπής, Καθηγητή κ. Γρ. Κασιμάτη, κατά την έναρξη των μαθημάτων του Ιονίου Πανεπιστημίου τα τέλη του 1985 (βλ. «Κερκυραϊκό Βήμα» 11.12.1985).

Το γεγονός ότι:

— το διήμερο οργανωνόταν από το Δήμο Κερκυραίων με τη συμμετοχή των δύο άλλων αναφερθέντων παραγόντων (και όχι «υπό την αιγίδα του Δήμου»),

— ο χώρος διεξαγωγής του ήταν η Δημόσια Βιβλιοθήκη (εκεί όπου γίνονται οι ομιλίες του Ελεύθερου Ανοικτού Πανεπιστημίου) και ότι

— στον τίτλο του τονιζόταν η δυνατότητα συζήτησης («διήμερο συζητήσεων»), πρέπει να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι στόχος των διοργανωτών ήταν να μην περιορισθεί το διήμερο αυτό στους εξειδικευμένους χώρους του Ιονίου Πανεπιστημίου, στους εισηγητές και τους φοιτητές, αλλά να προσελκύσει και άλλους ακροατές και να στρέψει την προσοχή της κερκυραϊκής κοινής γνώμης στο έργο του Πανεπιστημίου – αν και τόσο ο συγκεκριμένος χρόνος διεξαγωγής του διήμερου (καλοκαιρινό σαββατοκύριακο και περίοδος εξετάσεων) όσο και το θέμα («Χρόνος, Διάρκειες, Ιστορία»), οι εισηγήσεις και οι επιτηδευμένα αφηρημένοι τίτλοι του έντυπου προγράμματος («κύκλος-στάσιμο-ανάπτυγμα») δεν μπορούμε να πούμε ότι προέτρεπαν και τόσο σε (για να μην πούμε ότι τελικά απέτρεπαν) μια ευρύτερη συμμετοχή.

Ας σημειωθεί ότι από τους 14 ομιλητές οι 8 ήταν μέλη του διδακτικού προσωπικού του Ιονίου Πανεπιστημίου. Ενώ την πρώτη μέρα του διήμερου, ο αριθμός των ακροατών ανερχόταν περίπου στους 100

(ένα μεγάλο μέρος του οποίου αποτελούσαν φοιτητές), τη δεύτερη ημέρα μειώθηκε ο αριθμός τους σχεδόν κατά το ήμισυ, γεγονός που υποδηλώνει ότι το περιεχόμενο των ανακοινώσεων δεν βρήκε την προσδοκώμενη απήχηση. Ας αναφερθεί ότι τόσο στον καθορισμό των θεμάτων των εισηγήσεων όσο και των ομιλητών δεν συμμετείχαν οι φοιτητές του Πανεπιστημίου.

Στο διήμερο αυτό, το οποίο υποθέτουμε ότι είναι ενδεικτικό του πνεύματος διδασκαλίας και μάθησης στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, μπορεί κανείς να πει ότι ειπώθηκαν ορισμένα ενδιαφέροντα πράγματα. Το θέμα είναι το πώς ειπώθηκαν τα περισσότερα από αυτά και εάν σε τελική ανάλυση έγιναν κατανοητά.

Όσον αφορά τις «συζητήσεις» του διήμερου, αυτές νομίζουμε ότι στην ουσία δεν έγιναν αλλά ούτε και μπορούσαν να γίνουν λόγω της υφής και του δυσνόητου των εισηγήσεων. Τελικά το «διήμερο συζητήσεων» και του διαλόγου πιστεύουμε ότι κατέληξε σε ένα «διήμερο μονολόγων» των ομιλητών, των οποίων τα θέματα και τα περιεχόμενα των εισηγήσεων έπρεπε «να τραβηχθούν από τα μαλλιά», όπως εύστοχα παρατήρησε κάποιος ακροατής, για να παρουσιάσουν ένα κάποιο συσχέτισμό με το θέμα του διήμερου αλλά και μεταξύ τους, έστω και αν στον τίτλο του κεντρικού θέματος του διήμερου είχε προστεθεί για εύλογους λόγους ο όρος «πολλαπλές προσεγγίσεις». Ανάλογα μειωμένα ήταν και το ενδιαφέρον και η προσοχή όχι μόνο των μη ειδικών ακροατών αλλά και αυτών των ίδιων των ειδικών, όταν άκουγαν τις εισηγήσεις των άλλων ομιλητών.

Είχε κανείς την εντύπωση ότι οι περισσότερες ανακοινώσεις και παρεμβάσεις στο διήμερο αυτό –όπως άλλωστε γίνεται δυστυχώς και σε άλλες παρόμοιες συναντήσεις και συνέδρια– έγιναν απλώς και μόνο για να γίνουν, δίνοντας στον ομιλητή κάποιο εφόδιο για την πανεπιστημιακή του καριέρα. Έτσι οι εισηγήσεις αυτές κατά κανόνα όχι μόνο δεν «συγκίνησαν» αλλά ούτε καν έδωσαν ερεθίσματα για μια ουσιαστική συζήτηση και προβληματισμό, αφού σε γενικές γραμμές, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων, έλειπε από μέσα τους το κριτικό επιστημονικό πνεύμα, ο κοινωνικός προβληματισμός και ο συσχέτισμός του θεματός τους με τη σύγχρονη εποχή και τα σημερινά προβλήματα, που σύμφωνα με τη γνώμη μας δεν θα έπρεπε

να λείπουν από καμία επιστημονική προσέγγιση. Αυτό που πέτυχαν τελικά οι εισηγήσεις αυτές ήταν να αποτρέψουν μια δημιουργική συζήτηση, παθητικοποιώντας και δημιουργώντας ίσως συμπλέγματα κατωτερότητας στους μη ειδικούς ακροατές, πράγμα που –συνειδητά ή ασυνείδητα– κάποιοι και να στόχευαν, δείχνοντας έτσι στο κοινό ότι η επιστήμη δεν είναι κάτι για τους πολλούς αλλά προνόμιο δήθεν των λίγων «προικισμένων». (Αυτό όμως δεν στόχευε ανέκαθεν η αστική επιστήμη όλων των αποχρώσεων και το κατεστημένο με τους υπολογητές του, για να διαιωνίσει την εξουσία, τα προνόμια και τη δήθεν υπεροχή του;! Αυτό θα έλεγε να νομίζει ο καθένας ότι μπορεί να παρακολουθήσει ένα μεγάλο επιστήμονα, να του κάνει μάλιστα ερωτήσεις ή ακόμα περισσότερο και να τον κριτικάρει!!).

Χαρακτηριστικές ήταν έτσι οι από ελιτίστικες μέχρι περιφρονητικές αντιδράσεις μερικών εισηγητών στην προσπάθεια κάποιου συμπαθέστατου Κερκυραίου συνταξιούχου (ο οποίος, όπως και πολλοί άλλοι, ακολουθώντας προφανώς την πρόσκληση του Δήμου και ερχόμενος σε αυτό το «διήμερο συζητήσεων» για να μάθει κάτι) να συσχετίσει με γλαφυρό τρόπο τα λεγόμενα, που του ήταν προφανώς πολύ αφηρημένα και δυσνόητα, με τις άμεσες και συγκεκριμένες του εμπειρίες μέσα από τη ζωή και τον κόσμο του, κάτι που όπως γνωρίζει κανείς και από τη σχετική βιβλιογραφία είναι πράγματι προϋπόθεση μιας σωστής και δημιουργικής μάθησης και όχι μιας «αχώνευτης» γνώσης, μιας «παπαγαλι αποστήθισης». Μπορεί κανείς να πει ότι κάποιοι «έπεσαν κυριολεκτικά πάνω του» ενοχλημένοι προφανώς πολύ που τόλμησε κάποιος «άσχετος» «με τα κοτόπουλά του» να κατεβάσει το τόσο υψηλό επίπεδο του διημέρου. Μπορούμε σε αυτό το κλίμα αναγκάστηκε αυθόρμητα να παρέμβει ακόμη και ο Σχολικός Σύμβουλος της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, πράγμα που τον τιμά, προσπαθώντας να αποτρέψει τη γελοιοποίηση του ατόμου αυτού και να εξηγήσει ότι η ερώτηση αυτή δεν ήταν και τόσο άσχετη. Το παραπάνω συμβάν είναι χαρακτηριστικό για τη γενικά διάχυτη προσπάθεια λεπτής ειρωνείας ή ακόμη και σαρκασμού σε κάθε «άσχετη» ή «σχετική» παρατήρηση και συμβολή που τολμούσε να κάνει κάποιος «μη ειδικός», ανεξάρτητα αν αυτός ήταν κάποιος Κερκυραίος από το ακροατήριο, κάποια φοιτή-

τρια (η μόνη που τόλμησε σύντομα κάτι να πει) ή ακόμη και κάποιος από αυτούς τους ίδιους τους εισηγητές που είχε το θάρρος να μπει στα «ιστορικά χωράφια».

Το διήμερο αυτό αναβίωσε παλιές οδυνηρές αναμνήσεις από το μάθημα της ιστορίας, όπου η στείρα απαρίθμηση, συσσώρευση και αποστήθιση δήθεν αξιολογικά ουδέτερων γεγονότων και χρονολογικών περασμένων αιώνων χωρίς μια κοινωνικο-οικονομικο-πολιτική σύνδεση μεταξύ τους και φυσικά χωρίς κανένα συσχετισμό με το παρόν ήταν δυστυχώς ο κανόνας.

Η μελέτη της ιστορίας δεν είναι και δεν πρέπει ποτέ να είναι αυτοσκοπός. Στόχος μιας χειραφετικής μελέτης της ιστορίας δεν είναι μόνο η σωστή ανάλυση και κατανόησή της αλλά και η συμβολή της στην αλλαγή του ιστορικού και κοινωνικού γίγνεσθαι. Με άλλα λόγια η μελέτη του παρελθόντος θα πρέπει να συμβάλλει και στη διαμόρφωση ενός ανθρωπίνου παρόντος και ενός καλύτερου μέλλοντος προς όφελος των πολλών και όχι να είναι ένα είδος προειδοποιητικού συστήματος με στόχο την παροχή συμβουλών προς την ολιγαρχία για να αποφύγει τα λάθη της του παρελθόντος, έτσι ώστε να διασφαλίσει και διαιωνίσει την εξουσία της στο παρόν και το μέλλον.

Ιδιαίτερο γνώρισμα μιας δήθεν αξιολογικά ουδέτερης αστικής επιστημονικής θεώρησης, η οποία τελικά περισσότερο συσκοτίζει παρά φωτίζει την πολιτισμική πραγματικότητα, και μάλιστα όχι μόνο στην ιστορία αλλά σε όλους τους τομείς των θεωρητικών επιστημών, είναι μεταξύ άλλων η προσπάθεια να εντυπωσιάσει με μια βαρύγδουπη, αφηρημένη και επιστημονικοφανή ορολογία, η οποία όσο πιο ακαταλαβίστικη είναι τόσο πιο πολύ εκπληρώνει δήθεν τα κριτήρια της επιστημονικότητας. Με τον τρόπο αυτό και με την προτιμώμενη ενασχόληση με όσο το δυνατόν πιο παλιές εποχές και αιώνες (που είναι φυσικό άλλωστε να μην επιτρέπουν σε κάποιον να επιστρατεύσει την –για την αναζήτηση της γνώσης σημαντική– διάσταση της προσωπικής εμπειρίας και πληροφόρησης), όχι μόνο αποφεύγουν οι οπαδοί μιας τέτοιας επιστημονικής κατεύθυνσης να αντιματωπίσουν και να πάρουν θέση σε σύγχρονα ζωτικά προβλήματα αλλά και επιδιώκουν να μειώσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τον αριθμό των αναγνωστών ή ακροατών που θα μπορεί να τους παρακολουθήσει,

επιτυγχάνοντας έτσι από τη μια μεριά να δημιουργήσουν στον εαυτό τους το αίσθημα της δήθεν ανωτερότητας και από την άλλη μεριά, κάτι που είναι και πολύ πιο σημαντικό, να αποκλείσουν την πλειοψηφία του λαού από μια αξιολόγηση και φυσικά ενδεχόμενη κριτική του έργου τους.

Αντίθετα στόχος μιας κοινωνικο-πολιτικά υπεύθυνης (όχι κομματικοποιημένης!) επιστήμης είναι να εκλαϊκεύσει τα πορίσματά της, όχι υπεραπλουστεύοντάς τα, αλλά χρησιμοποιώντας όσο το δυνατόν πιο απλά λόγια (πράγμα που δεν είναι και τόσο εύκολο, ακόμη και αν το θέλει κανείς, γιατί απλούστατα προϋποθέτει ωριμότητα ανθρωποκεντρική θεώρηση, ενασχόληση με τη σύγχρονη πραγματικότητα και σωστή, πολύπλευρη γνώση, κάτι που και ο Αριστοτέλης έλεγε, υπογραμμίζοντας ότι τον πραγματικό γνώστη τον χαρακτηρίζει η ικανότητά του να μπορεί να μεταδίδει τη γνώση του), για να τα κάνει κατανοητά και προσίτα στο λαό, δίνοντας ένα επιπρόσθετο εργαλείο, τη γνώση, όχι μόνο για να ερμηνεύσει και κατανοήσει τον κόσμο αλλά και για να τον καλύτερευσει και εξανθρωπίσει.

Μια τέτοια επιστημονική θεωρία και πρακτική, ενάντια στην οποία στρέφωμστε σε αυτό το δημοσίευμα, θυμίζει πράγματι το πανεπιστήμιο πριν από το Μάη του 1968. Θα πρέπει να μην ανησυχούμε κανείς ότι, κατά την περίοδο της εξέγερσης και του παγκόσμιου κινήματος των φοιτητών στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '60 και το πρώτο της δεκαετίας του '70, οι φοιτητές δεν είχαν πολύ σε εκτίμηση τους υπερεξειδικευμένους επιστήμονες που δεν φέρνουν το γνωστικό τους αντικείμενο σε συσχετισμό με τη σύγχρονη κοινωνικο-οικονομικο-πολιτική πραγματικότητα και αγνοούν την κοινωνικο-πολιτική υπευθυνότητα του επιστήμονα: με άλλα λόγια κριτικάραν την επιστημονική θεώρηση, η οποία από τις πολλές τις λεπτομέρειες ξεχνούσε την ουσία ή, όπως έλεγαν τότε χαρακτηριστικά «από τα πολλά τα δέντρα δεν έβλεπε το δάσος». Μα θα μας πει κανείς θα μπορούσε να ισχύσει αυτή η κριτική της «ανήσυχης γενιάς του '68» και για το διήμερο αυτό; Η γνώμη μας είναι ότι η παραπάνω κριτική, στην ουσία της, δυστυχώς θα μπορούσε να συσχετισθεί, ίσως με ορισμένες επίκαιρες διαφοροποιήσεις, με τις περισσότερες εισηγήσεις και το γενικότερο πνεύμα του διημέρου αυτού.

Και τώρα μια παρένθεση, που έχει σχέση με τη γενικότερη λειτουργία του Ιονίου Παν/μίου: είναι αλήθεια τυχαίο ότι οι περισσότεροι των εισηγητών (αλλά, όπως διαδίδεται, και των διδασκόντων στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο) είναι της γαλλικής και μάλιστα της παρισινής «Σχολής»; Μήπως έχει αυτό σχέση με μερικά συγκεκριμένα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής που άσκησαν, όπως μαθαίνει κανείς από τον Τύπο, αποφασιστικό ρόλο τόσο στην επιλογή των μελών του διδακτικού προσωπικού όσο και τον καθορισμό των γνωστικών αντικειμένων και των περιεχομένων των σπουδών; Και μάλιστα όχι μόνο στο Τμήμα Ιστορίας αλλά και στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας (όχι Τμήμα «Γλωσσών» ή «Γλωσσολογίας» όπως αρκετές φορές τυχαίνει (;) να χαρακτηρίζεται!); Όσο για το τελευταίο αυτό Τμήμα μαθαίνουμε ότι, αντί να καλυτερεύσει ακόμη περισσότερο, σε σχέση με το πρώην ΚΕΜΕΔΙ, την εκπαίδευση των –για την Ελλάδα απαραίτητων– μεταφραστών και διερμηνέων υψηλής στάθμης, την έχει σε τέτοιο βαθμό αποπροσανατολίσει και αποξενώσει από τον αρχικό της στόχο, ώστε ακόμη και οι φοιτητές του Α΄ έτους, μαζί με τους τριτοετείς φοιτητές του πρώην ΚΕΜΕΔΙ, να αναγκασθούν –μεταξύ άλλων– να ζητούν πρόσφατα ριζική αναμόρφωση των περιεχομένων των σπουδών τους. Μια τέτοια αναμόρφωση θα μπορούσε σε τελική ανάλυση να επιφέρει όχι μόνο αλλαγές στο πρόγραμμα σπουδών αλλά και στα γνωστικά αντικείμενα και τη σύνθεση του εκλεκτορικού σώματος (το οποίο μέχρι στιγμής δεν έχει συγκροτηθεί σε σώμα αλλά και του οποίου η σύνθεση και αρμο-

διότητα για την εκπαίδευση διπλωματούχων μεταφραστών και διερμηνέων, που θα μεταφράζουν κείμενα της σύγχρονης πολιτισμικής πραγματικότητας και όχι έργα αρχαίου πολιτισμού και Κλασικής Φιλολογίας, αμφισβητείται από πολλές πλευρές) και ίσως και σε άλλους τομείς.

Μετά από τη γενική εντύπωση που έδωσε το Ιόνιο Πανεπιστήμιο μέσα από το διήμερο αυτό μπορεί ίσως κανείς να κατανόησει ευκολότερα το γεγονός «ότι δεν υφίσταται κλίμα αρμονικής συνεργασίας σεβασμού και εκτιμήσεως μεταξύ ΔΕΠ και φοιτητών» και ότι υπάρχει διάχυτη η εντύπωση προσπάθειας πολύπλευρου εκφοβισμού των φοιτητών εκ μέρους του διδακτικού προσωπικού, γιατί τόλμησαν να καταγγείλουν, όχι μόνο ορισμένες απεργασίες καταστάσεις στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο αλλά και μεθοδεύσεις κατά την επιλογή του διδακτικού προσωπικού (βλ. και «Κερκυραϊκό Βήμα» από τις 18-19.3.1987, 31.3.87 και 21.5.1987, «Κερκυραϊκά Νέα» Μάρτιος 1987). Ας σημειωθεί ότι μέχρι σήμερα το ΔΕΠ του Τμήματος Ιστορίας, παρά την απαίτηση του Τύπου για διαλεύκανση της υπόθεσης, δεν απάντησε στην ουσία των καταγγελιών των φοιτητών παρά μόνο με προσπάθειες τιθάσευσης του διοικητικού συμβουλίου του Συλλόγου των φοιτητών (που φτάνουν από χαρακτηρισμούς των φοιτητών ως «συκοφαντών», «λιβελλογράφων» και «ανεύθυνων», υπόνοιες για κακή βαθμολόγηση, κινδυνολογία μέχρι και απειλές για μήνυση), κάτι που θυμίζει ξεχασμένες εφιαλτικές εποχές στον τομέα της εκπαίδευσης.

Κλείνοντας θα θέλαμε να παραθέσου-

με μερικά σχόλια και ερωτήματα ακροατών μετά το πέρας του διημέρου, που αντικοποτριζούν τη στάση του κριτικά σκεπτόμενου ακροατηρίου:

— Ποιος και με ποια κριτήρια επέλεξε τους εισηγητές;

— Ακαδημαϊκή πνευματική αυτοϊκανοποίηση

— Παρατήρησε κανείς ότι το πρόγραμμα του διημέρου δεν είναι γραμμένο στο μονοτονικό σύστημα; Είναι τυχαίο κάτι τέτοιο;

— Η αστική επιστήμη σε όλο της το μεγαλείο!

— Με τέτοια θέματα και συνέδρια προσπαθεί η «Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού» να μελετήσει το Νέο Ελληνισμό;

Και κάτι άλλο: κατά τη λήξη του διημέρου ευχήθηκαν μερικοί από τους εισηγητές «και του χρόνου πάλι ένα τέτοιο διήμερο στην Κέρκυρα». Εμείς θα απαντούσαμε: ένα σωστό διήμερο; ναι. Ένα διήμερο όμως όπως το φετινό: όχι ευχαριστώ. Αν τελικά το διήμερο αυτό ήταν πράγματι ενδεικτικό της μέχρι τώρα αλλά και της μελλοντικής λειτουργίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, τότε θα πρέπει να διερωτηθεί κανείς: μα καλά για ένα τέτοιο πανεπιστήμιο αγωνίσθηκε εδώ και δεκαετίες ο επτανησιακός και ιδιαίτερα ο κερκυραϊκός λαός ο οποίος ήθελε το Ιόνιο Πανεπιστήμιο ως σύμμαχό του στους αγώνες του για μια καλύτερη ποιότητα ζωής και ως δημιουργικό πνευματικό αντίδοτο στην κερδοσκοπική ισοπέδωση της μονοκαλλιέργειας του τουρισμού;

Λάζαρος Ιωάννου
Φοιτητής Φιλοσοφικής